

יונה בן סירא / ראינה עדה רסל

הדבר כל כך גדול, כל כך יפה ואימתני שצריך להיכנס לזה...

אז אני נולדתי בכפר קטן שקוראים לו נְרָסְנִיָּצָה. רוב האוכלוסייה הייתה יהודית, דתית מאוד, תמימה, אנשי עבודה, לא עשירים, אבל עם לב, הלואי שהיה לנו עכשיו. היה לנו בית חם. היינו 10 ילדים מתוך זה שתי אחיות נשואות. אח"כ דוד שהיה הגדול ואני ואחותי חדווה. שנשארנו בחיים, שלושה מתוך העשרה. משפחה ענפה, שם לכל המשפחות היו הרבה ילדים. זו הייתה התעשייה הכי מפותחת. הבנים כולם למדו, הבנות היו צריכות להיות עקרות בית, אז קרה דבר כזה שגם לא כולן היו עקרות בית וגם לא למדנו וזה מאוד חבל. למדנו רק עד כיתה ח', 8 כיתות עממי. ואח"כ כולנו "גנבנו", היינו מאוד סקרנים, והקשבנו למה שהבנים למדו. לכל אחת היה אח שהיה לה קשר מיוחד אתו והוא היה מוסר לה, וזה מאוד העשיר אותנו. למדנו בבית ספר צ'כי. כשאני נולדתי האזור היה שייך לצ'כוסלובקיה. לפני כן זה היה אוסטרו-הונגריה ואח"כ צ'כוסלובקיה ואח"כ הלאה הונגריה ובסוף הגרמנים כבשו. אז עשרים השנים של צ'כוסלובקיה היו התקופה שלי. גן עוד לא היה. היה גן רוסי וגן צ'כי לא. אני לא הלכתי לגן, אבל אחותי הקטנה יותר כן הלכה. איכשהו הלכתי לשם וזה מאוד הרשים אותי. אני הייתי ילדה מאוד סקרנית, היה לי משעמם, אז התחלתי ללכת עם דוד לבית ספר. אני זוכרת שהייתי בת חמש ודוד אומר "בואי לבית ספר", הלכתי. הייתי מאוד קטנה ומאוד לא מפותחת פיזית, הלכתי לבית ספר והמורה שאל: "מי זאת ה'טוכנט'לה" הזאת?" והושיב אותי והתחלתי לקרוא. לא ידעתי מילה בצ'כית, מילה... בבית דברו יידיש, אבל תפסנו מיד, לא רק אני, כולנו. זה היה ייחודי ליהודים, לא רק לי, שתכף השתלטנו על השפה. למדתי שנה אחת חופשית בלי תעודה כמובן, אבל הייתי בוגרת וזה לא היה כל כך טוב כי גמרתי גם את בית הספר מוקדם וזה לא היה טוב. פשוט חסרה לי שנה של ילדות, זה חסר לי ריגשית.

במה ההורים עבדו? אבא היה סנדלר, אמא הייתה צלמת. זה היה משהו כאילו שהייתה צלמת בדואית לפני חמישים שנה. זה היה פלא. אני לא יודעת איך היא הגיעה לזה, היא הייתה מאוד מוכשרת ומאד מיוחדת. היא הייתה ידועה, לא רק אני שמספרת עליה, כל מי שזוכר את אמא יש לו מה לספר עליה. היא ידעה הכל, הייתה מאוד אינטליגנטית. היא כן למדה בבית ספר, הונגרי עוד, כשהם היו קטנים זה היה הונגריה. אבא למד בחדר. אבא התייתם מוקדם מאוד מאם וגדל אצל סבתא שלו. אבא שלו היה בצבא האוסטרו-הונגרי ובמלחמת העולם הראשונה היה 4 שנים בשבי ברוסיה. סבא היה מספר לנו סיפורי זוועה על השבי, שאנחנו לא האמנו. שלא היה אוכל ושהם אכלו בשר סוס. ואנחנו אמרנו מה... זה פשוט לא נקלט אצלנו, זה לא מתקבל על הדעת, אבל זאת עובדה כי אח"כ נוכחנו שזה יכול להיות. אמא הייתה הדומיננטית בבית, כי היה לה משהו מיוחד, היא הייתה מאוד חברותית, ומאוד פקחית, ומאוד אינטליגנטית וגם הגיעה למקצוע. היא הייתה כמו עובדת סוציאלית של כל הכפר. כשמישהו חלה, בלעדיה לא נסעו לבית חולים, היא הייתה צריכה לתת את האוקיי. היה לה כוח כזה שהיא נסכה בכולם ביטחון וסמכו עליה. אם היא אמרה בית חולים, זה היה בית חולים. יותר מאוחר היה רופא בכפר לפי חוק, מאז שאני זוכרת היו כבר רופאים. הייתה מרפאה של מסריק וקבלנו שרות בחינם, יחסית טוב לזמן ההוא. היו גם סבא וסבתא שגרו בכפר על ידינו, במרחק 3 ק"מ במישור. הלכנו ברגל בכל שבת, פעם בשבוע לפחות היינו הולכים. למישהו הייתה חסרה גמרא או ביצה, ישר היינו הולכים לסבתא. רוב המשפחה של אמא גרו שם. היו שם אח ואחות של אמא. זה היה בית חם והיה בו מקום לכולם, היה לנו מאוד טוב שם. כל אחד הרגיש שהוא הנכד היחיד. סבתא נתנה לכל אחד גם תמיכה וגם אהבה. היה לנו בית מאוד חם, אני מרגישה שיש באיזשהו מקום גם בי חום שאני יכולה להעביר אותו הלאה ועל זה אני באמת מודה להם. אבל, יש לי גם טענות, כי אני הייתי תלמידה מצטיינת, הרבה כסף לא היה בבית, והמורים ניסו לשכנע את ההורים שאני אלך ללמוד הלאה, בגימנסיה העברית במונקאץ'. אבא אמר שאם אני אסע למונקאץ' אני עלולה להתחתן עם מישהו שהולך בכובע אפור, שחם וחלילה יציעו לי. ואמא חששה לי מבחינה

פיזית, שאני כל כך קטנה וכל כך חלשלושית (לא הייתי חלשה כי הייתי חזקה ברוחי). זאת הייתה הסיבה העיקרית שלא נסעתי. וסבא אמר ש"אם היא תלמד בגימנסיה היא לא תדע לבשל אפילו בורשט...", אז ללמוד לא למדתי וגם בורשט אני לא יודעת לעשות. הם לא אשמים כי זו הייתה הסביבה וזה היה הקו, שבנות לא לומדות.

אז איפה למדתם יהדות?

בבית. להורים היה מה לתת. אמא לבת, אמא לבת. אמא ידעה להתפלל וגם יידיש, אמא ידעה הכל. אבל אני לא הסתפקתי בזה, היה אצלנו בכפר מורה אחד, קראו לו רב עזרא. הוא היה גאון, היה לו "חדר" בערב לבנות ואני מאוד רציתי ללמוד אצלו. היו שתי סיבות למה לא, כסף לא היה, אבל הסיבה העיקרית היא שהוא היה ציוני ומזה מאוד פחדו. מה זה, הוא יכול להגניב משהו ציוני... אני זוכרת שאבא קבל כסף, שלמו לו על איזו עבודה ואני הורדתי 10 קרונות ואמרתי: "את זה אני לוקחת בשביל ללמוד". לא גנבתי. לקחתי ואמרתי: "אני הולכת ללמוד אצל רב עזרא". אבא חיך, מצאה חן בעיניו הנחישות שלי ואמר "לכי". אז קמתי והלכתי ואם היה לי אושר, זו הייתה התקופה הכי מאושרת בחיי. אני בלעתי את הדברים שלו, אני זוכרת כל דבר שלמדתי אצל היהודי הזה. הוא נתן לנו יהדות, מחשבת ישראל, תפילה כמובן, ידענו את התפילה בע"פ, והוא באמת הגניב לנו קצת ציונות ואולי זה היה הצימוק וזה היה היפה והטוב. את היהודי הזה אף פעם לא אשכח, כי הוא הרים אותי. הוא מאוד אהב אותי. הייתי בת 12. הוא ראה שאני רוצה ללמוד והייתי נשארתי אחרי כולם ומקשיבה לו בפה פעור. הוא הביא גם קצת עיתונים, ואיכשהו הוא הגניב גם קצת ציונות. בבית, אמא, שהייתה מאוד פקחית, אם זה לא היה דרסטי היא התעלמה, היא לא רואה... היא סמכה עלי מאוד.

היות שהייתי קטנה ולא מפותחת ולא אכלתי, ו"הולכת למות..." היה לאמא אח שהוא גר עם אשתו בכפר קטן בסלובקיה, לא היו לו ילדים והוא גר לבד בכפר בין רוצחים ממש, סלובקים אנטישמיים. הוא היה בעל בית כזה והיה לו מכל טוב, רק יהודים לא היו שם. הוחלט שאני נוסעת אליו. היה לו בן שנפטר ואמא הייתה אחותו הגדולה והם היו מאוד קשורים, אז שלחו אותי. אני נסעתי לשם ונתקעתי בכפר הזה 3 שנים. זו הייתה התמודדות קשה קשה. אח"כ נולדו להם ילדים, אבל הם לא שחררו אותי, הם החליטו שהם יאמצו אותי. הייתי בת 8 בלבד, תינוקת ממש, ובהתחלה זו הייתה הרפתקה שמאוד אהבתי. שם באמת התאוששתי והשמנתי כי התזונה הייתה אחרת, היה שפע של חמאה ושמנת. היה לי מאוד קשה, הילדים פשוט לא קיבלו אותי. כשהייתי הולכת לבית ספר, הילדים היו יושבים על המדרגות וצועקים לעברי מילות גנאי: ז'ידובקה, יהודייה מסריחה. שם לא היה לי שם, רק ז'ידובקה. אף אחד לא רצה לשבת על ידי, חברות לא היו לי, כמובן. היה לי כלב וזה היה החבר שלי. ומה עושה יהודייה שאף אחד לא רוצה אותה? – לומדת. זה היה כפר קטן והייתה בבית הספר כיתה אחת, שכל כיתה למדה לחוד אבל ביחד בכיתה אחת. אז אני למדתי את שלי ואת של האחרים ואת של כיתה ד' ו' וח', זה לא היה קשה כי זו לא הייתה רמה כל כך גבוהה. המורה היה מקניט את הגויים ואומר: "תראה, לך יש קש בראש ולבת של דוידוביץ יש שכל בראש". נו, היו באים אלי: "יהודייה יש לך שכל בראש? אז אנחנו נוציא לך אותו, אין לך? אז אנחנו נכניס לך", והייתי מקבלת מכות. קבלתי סכין בגב על שאבא שלי הרג את ישו, ואני האמנתי כי אבא היה לו זקן ואני גם קראתי את ספרי הקודש שלהם. היו גם שיעורי דת ואני יצאתי מהכיתה. בשבת גם הלכתי לבית ספר והייתי קוראת את כל הספרים, גם על ישו, ואני ככל ילד קטן האמנתי, כי כתוב, מאמינים. היה לי ברור שאבא הרג את ישו ואני צריכה לשלם על זה. בכפר הזה היה לי שמחה פעמיים בשנה. לא היה מניין בכפר, אז לפעמים הדוד היה הולך לכפר שהיה בו מניין בשבת בבוקר, וחוזר אחרי הצהריים. לא תמיד, כי זה היה רחוק. אבל לקראת החגים היו לוקחים עגלה עם סוסים, כלי מטה ואוכל ונוסעים כל המשפחה לכפר בו היו יהודים, וזו הייתה חגיגה. יום כיפור בכלל הייתה חגיגה - כל היום עם חברים ויהודים. אבל זה היה רק פעמיים בשנה, לראש השנה וליום כיפור. כשחזרתי הבייתה אחרי 3 שנים

היה לי משבר קשה מאוד, לא ידעתי איך מתנהגים במקום שמקבלים אותי. לקח לי זמן להתאושש, אבל על זה אין בליבי על ההורים, יש בליבי רק על כך שלא למדתי. עם אמא הייתי מסתדרת מאוד טוב, אמא הייתה נבונה מאוד והיה לה חוש הומור והיה טוב.

בגיל 13 שלחו אותי ללמוד תפירה. כי אצלנו בכפר לא היה תיכון. לשלוח אותי לעיר היה מסוכן או שאני אמות בכלל, או שאני אסתכל על מישהו ציוני, שזה היה מסוכן מאוד. אז שלחו אותי ללמוד תפירה וזה היה נורא - אני לא הייתי מסוגלת, זה לא היה בשבילי, אני לא אהבתי את זה, גם מלאכה בבית הספר לא עשיתי. אבל לא הייתה לי ברירה, הייתה משמעת מאוד קשה ואני למדתי. למדתי בדרך מאוד קשה אבל למדתי. אח"כ שלחו אותי העירה כדי שאני אהיה תופרת מעולה. לאמא שלי הייתה שם אחות ואני גרתי אצלה. גם שם לא היו תנאים כל כך איי איי, אבל הסתגלתי לכל דבר. הם היו אנשים נחמדים והיו שם ילדים ובכלל זה היה טוב, ועבדתי. תלמידים לא עבדו 6 או 8 שעות, אלא פחות. הייתי ילדה קטנה. לא גמרתי ללמוד כי פרצה המלחמה.

בשנת 1939 ההונגרים נכנסו לאזור שלנו והצ'כים יצאו. הגברת שאני למדתי אצלה הייתה גם היא מהסביבה שלנו והיא אמרה לי, "תיקחי גם את המזוודה שלי ואני אבוא אח"כ..". לקחתי. אני הייתי נתינה צ'כית וקבלתי כרטיס חינוך לנסוע הבייתה. הדוד שלי השיג לי את הכרטיס. זו הייתה הרכבת האחרונה שיצאה לכיוון צ'כיה, פחדו לשלוח אותי לבד, אבל פחדו גם שאני אישאר שם כי לא ידעו מה יהיה הגורל של כולם, אז כל אחד צריך להיות בבית. הכינו לי צידה לדרך ונתנו לי כסף. והדוד הלך ומצא בחור יהודי שהשתחרר מבית ספר, שהיה קרוב אלינו, והיה מהסביבה שלנו ונתנו לו סכום כסף ואוכל, כדי שהוא ישמור עלי. הייתי בת 14. ישבנו יחד ברכבת והוא אומר לי: "אני אשמור עליך בתנאי שאת מתחנת איתי". לקחתי את הפקלאות שלי ועברתי לקרון אחר. זו הייתה נסיעה רק של עבריינים וחיילים. נסיעה של 7 שעות ברכבת לבית שלנו, נמשכה 3 ימים. נסענו קצת, עצרו אותנו ולקחו את הקטר. לא נוסעים. כי זה היה מעבר בין ארץ לארץ בארץ אויב. היינו לילה באיזו עיר שבכלל לא היינו צריכים להגיע לשם, אבל הרכבת נסעה איפה שהמסילה הייתה פנויה. הגענו למונקאץ' ויורדים. זהו הסוף, לא נוסעים הלאה. ירדנו מהרכבת ולא רואים אף אישה רק חיילים והם שיכורים. הבחור הזה כבר לא היה. טוב שהוא לא היה כי הוא רק הרגיש אותי... אני יושבת באולם המתנה של הרכבת ופתאום אני רואה איזו אישה, אלגנטית כזאת עם פרווה והיא ניגשת אלי ואומרת לי: "ילדה לאן את נוסעת?" אז אני אומרת, "לנרסניצה אני נוסעת", היא אומרת: "את יודעת שאין רכבת", ואני אומרת "אני יודעת". אמרו לנו שבבוקר יהיה אוטובוס עד איזו עיר באזור שלנו וזה יהיה בסדר, הלכתי עם העדר. היא אומרת: "בואי לא נשאר כאן בפנים, זה מסוכן, בואי החוצה". היא נתנה לי את המעיל שלה (היה לה עוד מעיל), וישבנו על הספסל והיא השכיבה אותי על הברכיים שלה וכיסתה אותי. אני לא יודעת, אילו הייתי מאמינה שזה באמת נכון, הייתי מאמינה שזה היה אליהו הנביא. בפרוש כן, לא ראיתי אותה יותר. ב-6 בבוקר היה אוטובוס, הייתי צריכה לשלם, היה לי את הכסף. האוטובוס היה דחוס, אני התיישבתי. בא גוי ואמר לי: "תראי את ילדה, אני צריך לשבת". זה שהייתי ילדה מסכנה מאוד... גם ילד צריך לפעמים לשבת. הוא אמר שאני אעמוד עם הברכיים שלי על הברכיים שלו. מה אני צריכה להתווכח אתו, יש לי כבר ניסיון בזה. הגענו. בבית לא ידעו על בואי כי טלפונים לא היו ועד שאני כתבתי מכתב גם דואר כבר לא היה. זו הייתה כבר מלחמה. גם ירו על הרכבת שלנו, זה היה המצב. זה עוד לא השואה, אבל היו בדרך כל מיני דברים קשים. אף אחד לא אשם, זה היה המצב, ההורים רצו טוב בשבילי.

הגעתי הבייתה. לא היה שקט, האנשים היו מאוד מתוחים. אצלנו עוד לא היו ההונגרים, קרפטרוס הייתה בשלטון האוקראינים ואי אפשר לתאר מה שהם עשו, פוגרומים, שברו חלונות, הרביצו, לקחו חנויות, אי אפשר לתאר. אני זוכרת יום שישי אחד בבוקר. אנחנו גרנו בסביבה הררית, כמו שוויץ. פתאום שומעים צעקות: האוקראינים באים! סיצ'ים קראו להם. הם רצו לשלוט. הם נכנסו, הייתה שם מאפייה, שברו את הכל והרביצו מכות. אח"כ המשיכו

ללכת לכפר. ואני יודעת שיש לי דוד, אח של אמא, שיש לו "חדר" באיזו סמטה עם 20 ילדים. איכשהו רצתי דרך השדות, פרצתי לחדר שלו תפסתי כמה ילדים ואמרתי לו: "בוא, קח את הילדים!" וברחנו להרים. אותי למדו בבית שאם יש התקהלות לשבת בבית, אבל אם אני יודעת שיש שם 20 ילדים עם מורה אחד, הוא היה מאוד נמרץ ומאוד נחמד ומאוד זהיר, אבל אני ידעתי שהוא לא יכול לבד עם 20 ילדים קטנים. ברחנו להרים, הם לא הגיעו לשם, הסיצ'ים, אבל הם עשו פוגרום מאוד קשה בכפר. אח"כ הם עשו רשימה שחורה שהורגים את כולם ומשאירים 3 יהודים בכפר, בתוך זה היה אבא שלי, שהיה אדם הגון וישר וסנדלר שהיה נחוץ להם. היה גם ברל הנפח, שכן שלנו, הם היו צריכים גם נפח, שהיה אדם הגון וישר, משהו יוצא מן הכלל והם היו צריכים אותו והיה גם סבא של מוטק'ה ברקוביץ (חבר ניר עציון) שהיה לו בית מרזח. גם הוא היה הגון וישר. היו עוד אנשים הגונים, אבל אלה השלושה, הגויים צריכים אותם. את כל היתר ברשימה רוצחים. היה פחד, היינו סוגרים את התריסים ולא יוצאים מהבית. ילדים כמובן כבר לא הלכו לבית ספר, השלטונות הוציאו את הילדים היהודים מבית הספר. בהמשך שכרו מורים ופתחו בית ספר. זה היה כבר בית ספר יהודי והיה נחמד. אבל הפחד היה מאוד גדול.

אח"כ נכנסו ההונגרים. הם, כביכול, שחררו אותנו מהאוקראינים. זה היה נכה, הם כבר היו בעיר טייץ' שהייתה עיר המחוז. הסיצ'ים (האוקראינים) השתוללו אצלנו, אז הנכבדים מהכפר שלחו משלחת עם כסף שתבקש שיבואו לשחרר אותנו, כדי שהאוקראינים יסתלקו. הם רק נכנסו. ואיך הם נכנסו? הם היו מאוד עניים, מאוד מסכנים, עם מריצות, עם עגלות וסוסים, בלי אוכל, חיילים, האוקראינים כבר ישבו בכפר. ההונגרים רק נכנסו וכבר התחילו להתנכל ליהודים (לכולם היו זקנים) ולקחו להם את החנויות.

אח"כ הייתה גזרה חדשה, היו צריכים תעודות. כל אחד היה צריך תעודת אזרחות. בסביבה שלנו לא היה סדר של השלטונות. היהודים התחתנו ונולד ילד, או שרשמו אותו שנולד או שלא, הילד היה. גם להורים לא הייתה תעודת נישואין, כי לא נרשמו בעירייה. אז אם ההורים לא נשואים - הילדים ממזרים. הייתה בעיה גדולה כי לחצי כפר לא הייתה תעודה אזרחית. אז היו מאלתרים, הולכים לבתי קברות, מציירים על המצבות ומצלמים את זה והיו עושים תעודות פיקטיביות. למשל, אחי דוד לא היה רשום על שם אבא, כי ההורים לא היו נשואים בעירייה כשאמא הייתה בהריון. זה היה המצב ברוב הכפר אז השלטונות התחילו לקחת את אלו שלא הייתה להם תעודה. אספו אותם במין גטו ולאחר כמה ימים העבירו אותם ברכבות משא לפולניה ולא חזרו. מי שהצליח לחזור הסתתר בבית כדי שלא יתפסו אותו, אף אחד בכפר לא ידע שהם קיימים. גם את רבי עזרא לקחו, לבדו בלי אשתו והילדים, והוא לא חזר. לקחו את גיטל, אחותנו הגדולה עם משפחתה. התחילו כבר להגיע אלינו שמועות שרוצחים אותם. דוד כבר לא היה בבית הוא היה בדרך לארץ ישראל ולא ידענו על גורלו.

התעודות שלנו היו בדרך, אז אבא היה צריך להתייצב במשטרה כל יום שישי. זאת גם הייתה טרגדיה גדולה. קודם כל העבידו אותו בפרך, הוא היה צריך לפנות את השלג ולחטוב ולנסר ולחתוך עצים וגם קבל מכות. זה לא היה רק אבא, כל מי שהיה בספק לגבי התעודות שלו קבל "הנחה". בסוף היו לנו תעודות. בינתיים בבית המצב היה יחסית טוב. המצב שלנו השתפר, כי כולם היו צריכים תעודות, אז כולם היו צריכים תמונות ואמא צילמה. וגם קבלנו את הרישיון שלנו לעסק חזרה מההונגרים. הייתה לנו פעם חנות עורות וסגרנו אותה כי זה לא הצליח, אבל הרישיון נשאר וההונגרים החזירו לנו את הרישיון ופתחנו את החנות מחדש. כל דבר היה בחלוקה לפי תלושים, תלושים למזון ותלושים לבגדים ותלושים לסבון, הכל היה בתלושים. היה גם שוק שחור, אי אפשר היה להסתדר בלי זה. הכל היה מאוד ביוקר. לא היה אפשר להשיג לחם, היו שולחים מהונגריה ככרות לחם והיו מוכרים אותו בשוק שחור. המצב היה קשה כי לא היה אפשר להשיג דברים, היינו צריכים לעמוד בתור לכל דבר, לקצת קמח וקצת תפוחי אדמה, לכל דבר. היו לוקחים את אבא לשוק, אבל בבית היינו מלוכדים. והיינו מביאים אוכל לאלו שהיו סגורים בבית הספר, לפעמים שבוע לפני שנשלחו. וגם לאלה

שברכבות. עברה אצלנו רכבת שהגיעה מהכפרים. היו מודיעים שיש משלוח והיינו מביאים להם מצרכים וחלב, זה כולם, כל הכפר. באחת הרכבות הייתה ילדה של אחותי ואני אומרת לה: "נכון את צריכה פיפי דבור'לה?" אז תפסתי אותה, אני כבר מורידה אותה מהרכבת ואז קבלתי מכות, ולא הצלחתי. אבל ילדה אחרת הצלחתי להציל ככה, מקרון אחר באותה צורה שהיא צריכה פיפי ורצתי איתה מתחת לאיזה עץ והרכבת נסעה והיא נשארה. היא נשארה אצלנו 3-4 שנים עד 1944. זה לא היה רק אני, זה היה ככה, הייתה אצלנו בכפר עזרה הדדית ותמיכה כזאת אחד לשני. למה אני מציינת את זה כי השוינו את זה אח"כ באושוויץ, לאלה שבאו מבודפסט, מערים גדולות והיה ביניהם ניכור, לא היה שום דבר, ואצלנו בכפר זה היה בעצם כמו ניר עציון, כפר אחד מלוכד עם כל הנשמה. היה ליכוד כזה שכל אחד עזר לשני, שלא נתנו לאף אחד ליפול. זה נמשך כך עוד כמה שנים, עם מכות והתעללויות של ההונגרים שהיו מאוד אכזריים, אבל הם לקחו גם שוחד, אז עם כסף אפשר היה לעשות כל מיני דברים. היה לנו מתח נפשי מאוד גדול. מתח של קיום. להשיג כסף ולהשיג מצרכים היה מאוד קשה. אמא עשתה תמונות ואי אפשר היה לקבל חומרים, חתיכת בד לשמלה אי אפשר היה להשיג, כלום. אז היינו קונים בשוק שחור וגם היינו צריכים לשלם קנסות כשתפסו אותנו.

במרץ 1944, לפני פסח, הגרמנים הגיעו. אני זוכרת שלאבא היו הרבה יידיים וה"יידיים" האלו באו, הם ראו כבר מה הולך, באו אלינו כדי שאבא עוד יעשה להם נעליים ואמא תצלם ואני אתפור להם. לנצל עוד את היהודי... ותפסו כבר חנויות של יהודים וכבר זרקו יהודים מהבתים, זה כבר היה מאוד רציני, אלו היו ההונגרים בשליחות הגרמנים. היה גוי אחד שבא ואמר לאבא: "שלמה, אני יידי שלך, אני אציל אותך ואתה תיתן לי את המכונות ואתה תיתן לי את מכונת צילום ואני אעביר הכל לבית שלי, ואנחנו נבוא לקחת אתכם ליערות כשיבואו לקחת אתכם". אבא האמין לו, הוא היה יידי ממש וכל יום היה בבית שלנו. ובינתיים הוא גם פרץ לחנות של ממתקים, גלנטריה, מין חנות כלבו כזו. בשביעי של פסח הודיעו לנו שלמחרת אנחנו נשלחים היות ואנחנו גורם מסכן לביטחון. יעבירו אותנו למקום בטוח, למחנה עבודה, המבוגרים יעבדו והילדים יהיו בבית ספר, אבל אנחנו כבר ידענו... הרבנות נתנה אישור להתחיל לאפות לחם בפסח. אני הלכתי לחנות של הגוי הזה, לקנות שמרים והגוי שכבר חצי מהרכוש שלנו היה אצלו, הוא מסתובב וצוחק, אנחנו ידענו שהוא לא ייקח אותנו. התכוננו ואפינו הרבה לחם, כולם. אמא עשתה מין ריבות קרמל מחלב, היו גויים שהביאו לנו חלב. ובאמת כל הגויים היו יידיים, שהיו נכנסים לביתנו ולנו אצלנו. הניגודים היו כל כך גדולים, היו גויים שהסתתרו בבתים כשלקחו את היהודים, שלא יכלו לראות, להציל לא. והיו גויים שבאו לרכבת וזו הייתה הצגה עבורם. זה היה מאוד אכזרי היחס שלהם, כי היהודים היו מעורים בחיים גם של הגויים מדורי דורות. זה היה מצב נפשי קשה קשה. כשאני רואה את ההורים ואת האחים הקטנים, היו לי עוד 4 אחים קטנים וכולם במצוקה ואני האחראית, כביכול, כי אני הייתי הגדולה. ואין מה לעשות. והפחד... היה לי אח, חיים קראו לו, בחור מאוד פיקח, גאון, אני זוכרת ממנו דברים שאני לא יודעת איך ילד בגלות, בלי ארגון, כי בחורים כבר לא היו בסביבה שלנו, איך הוא יכול ככה לחשוב. הוא היה בן 11 כשלקחו אותו. בבית הספר המורה ההונגרי התחיל לגזוז פאות, אז הוא קם והוא אומר: "זה חוק, או שאתה עושה את זה לבד?". אם זה חוק אז בבקשה, אבל תראה לי את זה". ילד בן 9-10. הגוי הזה נשאר לעמוד, ולחיים שלנו לא גזזו את הפאות. המורה הזה למד עם אמא שלי בבית הספר והוא בא אלינו הבייתה, הוריד את הכובע, השתחוה ואמר, "אני מוריד את הכובע בפני הילד הזה, אופי כזה". עם כל האנטישמיות שלו, עם כל הרשע שלו, היה משהו שעצר אותו וגרם לו לחשוב. כאלה ילדים הלכו לנו... אני לקחתי מספריים וגזרתי לו פאה. אבא מאוד כעס ונתן לי אפילו סטירה ואני חושבת שהוא לא צדק. אמרתי: "לא צריך להיות אחד יוצא דופן, מחר יבוא עוד גוי אחר והוא יגזז עם האוזניים ביחד". זה היה מאוד משמעותי, פאות לא גוזרים.

הגיע הזמן שלנו ללכת, לקחו את כל הכפר קודם לבית ספר ומשם התארגן טרנספורט לרכבת, רכבות משא, ואבא, הייתה לו חכמת חיים, ניסיון חיים, הוא עבר כבר מלחמה. גרנו לא רחוק מנהר, כשהיינו על הגשר של הנהר, הוא אמר, "תקשיבו ילדים זה הסוף, אחורה אנחנו לא חוזרים, לבית הזה אף אחד לא חוזר, מי שנשאר בחיים, אנחנו עולים לארץ ישראל", הייתה לו אחות בארץ, "הולכים לפתח תקווה". אנחנו, מי שהיה אתו, ידע שלא חוזרים הבייתה. דוד שלא היה איתנו ולא שמע את אבא, כן חזר הבייתה.

העבירו אותנו לגטו מאטסלקה, מאה אנשים בקרון עם ילדים, עם כלי מיטה, עם קצת לחם, מה שיכולנו לקחת. שיכנו אותנו באורווה, 70 אנשים באורווה. כל משפחה בשטח של 2 שמיכות 1.80/2.00 מ'. זה היה צריך להיות מסודר. את הגירוש עשו הגרמנים.

לא חשבתם על אפשרות לברוח?

אי אפשר להתארגן כשאין מנהיג, וגם לא היו גברים צעירים, לא היו, כי קודם לקחו את הבחורים, חלקם נרצחו (רצחו יותר בחורים צעירים), חלקם נשלחו לחזית או לעבודה, חלק היו בסיביר בשבי. נשאר ילדים ומבוגרים ובנות. בנות צעירות כן היו. אבל איכשהו ביום הגירוש כן היו קצת בחורים. אני זוכרת שהתארגנו ליד ביתנו, אנחנו גרנו במרכז הכפר, התאספנו ואמרנו "בואו נברח", כי היה כבר אביב וביערות אצלנו היה שפע של אוכל והיה אפשר להסתדר. בערך עשרים בני נוער, רובן בנות בגיל שכבר אפשר לברוח, הולכים. לא הסתכלנו אחורה, לא לקחנו כלום, הלכנו. עברנו כבר את הגשר ואז, כל נכבדי הכפר רצו אחרינו ובקשו, "ילדים תחזרו, מה שיהיה עם כולם יהיה גם איתכם". אנחנו היינו נחושים באמת ללכת, אבל אם אתה מסתכל אחורה על האומללים האלה, תמיד יש תקווה שאנחנו נוכל לעזור להם, אז חזרנו. אצלנו ציונות הייתה טאבו, אז לא היו מאורגנים. היו כמה בינינו שזה פרץ מתוכנו וחשבנו ותיכננו. היו בני נוער שברחו לבודפסט, אבל כולם חזרו הבייתה לקראת הגירוש כדי שנהיה ביחד עם המשפחות. בבודפסט יכלו להינצל כי היו בתי מחסה של שגרירויות שוודיה ושווייץ, שם הרבה נשארו בחיים. אבל זה היה כל כך תוהו ובוהו, וגם היינו חרדים להורים וילדים. בסתר ליבנו האמנו שבאמת לוקחים אותנו לעבודה ואם לוקחים אותנו לעבודה, אנחנו נעבוד ויהיה להם אוכל.

משפחה אחת, גויים, רצתה לקחת אותנו, את שלושתנו. היינו שלוש אחיות. הם היו מאוד נחמדים. אמרו שהם יביאו לנו בגדים שלהם, הם הלכו עם בגדים רקומים וחצאיות, אבל הם לא באו...

הגענו לגיטו, אחרי נסיעה של אני לא יודעת כמה שעות, בשלוש רכבות, זה היה בית חרושת ללבנים, במאטסלקה, בטרנסילבניה. שם היינו 6 שבועות והיה מאוד קשה מבחינה נפשית. מעניין, אני יותר מתייחסת לקושי הנפשי מאשר למצב הפיזי, לראות יהודי שתופסים לו את הזקן וגוזרים אותו, וזה מקבל מכות סתם וזה שמכים אותו על מגן דוד שהוא לא במקום, שם בצד ימין במקום בצד שמאל. סתם, למה לא לתת מכות... בתוך הגיטו הזה מצאו איזה מקווה שהיה מטונף, מעופש, אבל נשים הלכו למקווה, איזו מסירות נפש...

ממה חייתם?

לא חיינו, מי אומר שחיינו? אכלנו מה שהבאנו מהבית, עשינו רביכות, הבאנו חמאה וקמח. כל אחת סידרה לה שתי אבנים ואיזה סיר, סיר הבאנו מהבית. רביכה וקצת קרז'יה (קימל) וזו הייתה ארוחה נהדרת. והיה לנו שק לחם צנימים שהבאנו מהבית. מדי פעם כן בישלו לנו, ההנהלה כן נתנה משהו, קצת תפוחי אדמה ועשינו אטריות לבד, כולם התגייסו. הייתה שם משפחה שהבעל היה במחנה עבודה בסביבה והוא הגניב להם קצת לחם. היו לה המון ילדים קטנים ואנחנו עזרנו לה עם הילדים, פעם אני ופעם אחותי. אחותי הקטנה לא הייתה איתנו. השארנו אותה אצל סבא וסבתא, כדי שהיא תעזור לאחות של אמא שהיו לה ילדים קטנים. היא לא נשארה בחיים, היא הייתה בת 16, מאוד מפותחת, היא הייתה דומה לאמא,

היא הייתה מסתדרת. את אחי חיים שלו לסבא כדי שלא יעשה בעיות, כדי שיהיה מנוטרל. כי היו לו כל מיני תוכניות לשפוך על הגרמנים מים רותחים, הוא כבר הכין לו כל מיני ברזלים שליבן על האש.

אבל מה, עבדנו קשה סתם, בלי שום צורך בעבודה הזאת. היה בית קברות לא רחוק על הגבעה, היינו עולים עם עגלות לגבעה ממלאים אותן בחול, ומורידים אותם בחזרה, רק בנות, ובדרך עברנו מכות והשפלות ונגיעות פה ונגיעות שם והרימו את השמלה... זה היה כל כך משפיל עבורנו כי היינו מסביבה כל כך צנועה, כל כך טהורה, וההשפלות האלה היו לנו יותר קשות מהמצב הפיזי. את אבא מאוד השפילו, הוא קיבל הרבה מאוד מכות, וזה מאוד כאב לנו. זה היה בגלל הזקן שלו, בגלל התפילות שלו, בגלל הדבקות שלו, כשהוא התעטף בטלית הוא הסתיר את המגן דוד. והם הסתובבו שם הרבה בגיטו, הרבה מאוד גרמנים, לא רק גרמנים גם רומנים והונגרים שהתגייסו לגסטפו והם היו הכי אכזריים, כדי להוכיח את עצמם, הם היו מתנדבים. על התנאים הפיזיים אני מוחלת אבל לא על ההשפלות. את אבא אנחנו כל כך הערצנו, על התמימות שלו ועל האמונה שלו ועל טוב הלב שלו ועל העזרה שלו לכל אחד.

אחרי 6 שבועות, חיפשו בינינו מברחים, זה היה אחד האקטים הכי קשים בחיים שלנו. הכניסו משפחה משפחה לחדר לחפש אם אין לנו זהב. חיפשו במקומות הכי אינטימיים, גברים ונשים ביחד. אנחנו אף פעם לא הורדנו חולצה כאשר אבא היה בחדר. והיה לי אח שהיה כבר די גדול, בן 14, הוא היה דומה לאבא, גם הוא. כולנו היינו ערומים ואז התחילו לחפש. לאחותי היה מחזור אז אמא ניגשה ובקשה שלא יחפשו אצלה למטה עם מקל. עם מקלות חיפשו. ההשפלה הזאת, אני חושבת שזה האקט הכי קשה, כי אם היו עושים לכל אחד בנפרד או לפחות גברים לחוד ונשים לחוד, ניחא. אבל זה... טוב עברנו.

היה לנו הרבה כסף, לקחו קנים של תירס הוציאו להם את התוך ובתוך זה גלגלו כסף והכניסו לקנה. אז לכל ילד היה קנה של משחק ואת זה הביאו לאושוויץ.

לאחר החיפוש העמיסו אותנו על קרונות של בהמות, 100 איש בקרון, בלי כלום, בלי אוכל ובלי מים, היו 3 דליים בקרון. כשעלינו ספרו אותנו ושמו על כל קרון אחראי, יודנראט, ואמר שאם מישהו יחסר אז הוא אחראי. טוב הרי יהודים ערבים זה לזה אז בטח לא יעשו כלום. בתוך הקרון שלנו היה בחור שחזר מפולניה והסתתר וגילינו אותו בגיטו. הוא היה אחיין של רבי עזרא. גאון, הם היו משפחת גאונים והיה לו הרבה מאוד זהב. התחלנו לנסוע, ועברנו את סלובקיה, כשעוברים את סלובקיה, אחרי קושיצה, יש מנהרה ואז נכנסים לפולניה וכולם התחילו לומר ווידוי. על אושוויץ לא ידענו. ידענו שכבר אין יהודים בפולניה ואין יהודים באיטליה, אבל לנו זה לא יקרה, הגויים שלנו חברים שלנו. תמיד היהודים אמרו ככה. אבא אסף אותנו ואמר: "ילדים, כל אחד ישתדל להישאר בחיים לבד. אני מקווה שדוד חי ויש לי אחות בפתח תקווה". כולם אמרו וידוי כולם, עטופים בטליתות. זה היה נורא! אז הבחור הזה, הרצל קראו לו, אמר לי: "תראי, יש לי הרבה זהב, ויש כאן הרבה עיקולים בדרך, בואי נקפוץ אולי נשאר בחיים". אני כבר הסכמתי וגם אמא הסכימה, והוא, שהיה בחור קטן, כבר היה בחוץ, ואבא לא נתן לו, הוא אמר: "אנחנו אחראים, אתה מסכן את כל הקרון". אז כמובן גם אני נשארתי. הרצל קבל שבץ איך שהגענו לאושוויץ. הוא לא יכול יותר, שלוש שנים הוא הסתתר. בחור עם מוח כזה, מי יודע, בוודאי היה יכול להיות בין גדולי ישראל. נסענו שלושה ימים בלי אוכל ובלי מים. לא היינו צריכים לנסוע שלושה ימים כי זה לא היה רחוק. היינו צמאים, צמאים כל כך. וסירחון ולכלוך... וכל אחד שתק. היה לי אח קטן, הוא היה בן שלוש, והוא כל הזמן שר אני מאמין. הוא היה ילד שלי, אני החזקתי אותו ביד, הוא מאוד אהב אותי, כל הזמן שר "אני מאמין". אני לא יכולה לשמוע את השיר הזה. כששרים את זה, אני...

כשהגענו לאושוויץ ונסענו לכיוון ראינו מחנות, היו כאלה שהיו להם את המדים המפוספסים, לא לכל המחנות היה. אז אמא אמרה, תראו אנחנו נשאר בחיים, כי אם משוגעים חיים אז

בטח גם אותנו ישאירו בחיים. הם היו נראים כמו משוגעים, לא רק אלה שהיו במדים גם אלה שלא היו נראים ככה. כי כבר הייתה הרגשה כזאת של סוף, בפעם האחרונה שאבא הסתכל עלי זה היה כשהוא אמר "אל תשליכנו לעת זקנה" ובבוקר את המראה שלו מתפלל עם טלית ועם תפילין בקרון. סידרנו כך שזה יהיה רחוק מהשירותים, כי אסור... כי הקדושה שררה גם שם. זה מה שכל כך גדול בסיפור הזה. כי לא הייתה הכנעה, לא אמרו לעזאזל להתפלל, כי האמונה הייתה כל כך חזקה והקדושה הייתה כל כך חזקה. הם היו מלאכים זה לא היו בני אדם... לא היו מריבות, ילדים בכו, בכינו אבל כל אחד בתוך ד' אמות שלו. בכי אצור כזה, שקט, לא היו התפרצויות לא הייתה היסטריה, זה היה משהו גדול. אני זוכרת. אז אמא אמרה לי את המילה האחרונה: אל תשכחי שאת יהודייה. זה היה המשפט האחרון של אמא.

כשירדנו... תפרתי לכל אחד תרמיל ממגבות מטבח ושמחתי שלכל אחד הייתה חתיכת לחם בתוך התרמיל, בשביל הקרמטוריום. הגענו קודם לאושוויץ. עמדנו שם, בקשנו מים, קצת לחם. נתנו באושוויץ קצת לחם, כן. מים אני לא זוכרת. אח"כ נסענו לבירקנאו ושם היה כבר מנגלה עם כל הסיפור שהפרידו ימינה ושמאלה. ואני עם האח הקטן על הידיים, כדי לעזור לאמא וחוף מזה הוא ילד שלי כמו שאת עם הבן שלך... מישהו ניגש אלי: "זה הבן שלך?" אמרתי: "זה האח שלי". הוא לקח אותנו וזרק אותנו ואמא תפסה אותנו. את זה עוד ראיתי ואנחנו הלכנו. אני עם אחותי, היינו ביחד. אותנו שמו בצד ימין, או צד שמאל, אני לא זוכרת את מי איפה, לא משנה. ואת אבא ראיתי עוד ערום בדרך למשרפות. את אבא ואמא ויתר האחים לקחו.

ואנחנו כבר הלכנו להתרחץ. הפשיטו אותנו, ערומות, גזזו לנו את השערות בכל המקומות... כל הסיפור הידוע... תפסתי את היד של אחותי ועד הסוף לא עזבנו את הידיים. צירפנו אלינו עוד נערה, שכנה שלנו שהייתה צעירה מאיתנו והייתה כמו פסל. קטנה וצעירה שהייתה כל הזמן איתנו. אחרי שהתרחצנו כל אחת קבלה שמלה. אני קבלתי שמלה שחורה מתחרה, בלי חזייה בלי תחתונים, בלי כלום, קר, לכולנו היה קר. ואיכשהו, כל אחת, אני לא יודעת איך כי לא היו לנו שום מכשירים, לא היה לנו שום דבר, הכל לקחו מאיתנו, רק את הנשמה השאירו לנו, בינתיים. כל אחת כבר איכשהו הורידה רצועה מהשמלה ושמה כמטפחת על הראש, כי לא היו לנו שערות והכניסו אותנו לבלוק 14 במחנה C (צה לאגר), את כל הבנות מהכפר שלנו, 1000 בנות בבלוק, במיטות בשלוש קומות. 32 בלוקים בכל מחנה. ושתי מקלחות לכל המחנה. לא התרחצנו. ושני בתי שימוש, אחד למעלה ואחד למטה. ואז התחילה החגיגה... פתאום הגיעו בחורים, איכשהו בחורים מהכפר שלנו. אני לא יודעת איך הם הגיעו, לאן, מי הכניס אותם. הם לא הכירו אותנו. אנחנו הכרנו אותם, הם לא הכירו אותנו. נפרדנו הבוקר, היינו כבר מפלצות. לכולן הייתה ווסת, בלי שום אמצעי הגיינה, מרוב לחץ. בחורבן בית המקדש יש פסוק שנשים בנידה מסתובבות בחוצות ירושלים, בדיוק ככה, כולנו נזכרנו בזה.

היינו בלוק טוב, באמת בנות טובות. מנהלת הבלוק שלנו, גבי, הבלוקרטייסטר הייתה מסלובקיה, מפּרְשֹׁב. הבנות מסלובקיה עברו הרבה מאוד ומי ששרדה, הם ניהלו את העניינים. היא הייתה אישה מאוד נחמדה, מאוד עניינית, מאוד מסורה, מאוד נמרצת, לא דברה הרבה איתנו, אלא עשתה מה שצריך ועשתה לנו טוב. היא הייתה אחד הגורמים שנשארו בחיים. כבר למחרת נכנס מנגלה לבלוק, והוא אמר בהונגרית, הוא ידע הונגרית, "ילדות, אתן נראות כל כך עייפות, בטח יש ביניכן גם הרבה חולות יש לנו כאן בית חולים, בואו אנחנו נטפל בכן", והוא היה סימפטי, אדם מאוד יפה, גבוה, קצין גבוה, רחוף, עם מדים, בריא, מאוד הרשים אותנו. וכשהוא יצא, היא מיד הרימה את המקל, הם תמיד הלכו עם מקל, "בהמות! אצלי בבלוק אין חולים! מי שחולה אני אהרוג אותה, אתן לא חולות אצלי! אצלי כולם בריאים!". אז אנחנו אמרנו, הגרמני, תראו איך הוא מדבר אלינו וגבי, איך היא מדברת... שנאנו אותה כמובן כי לא ידענו מה הולך... והתחלנו: הורים, הורים, הורים, הורים אז אמרו לנו מחר נלך לבקר את ההורים. ולמחרת, כל הזמן הגיעו עוד ועוד טרנספורטים, רק נשים היו במחנה הזה, אז אמרו להם לזרוק הכל מעבר לגדרות החשמל, כי עוד מעט ייקחו

להם הכל. אז זרקו. הייתה איתנו עוד בת דודה אחת, אחות של אבא. הלכנו לתפוס לחם להביא להורים ולאחים והיא רצה, נשפכה לה חבית של זפת על הרגליים, אני הורדתי לה את הנעליים עם העור. היא חיה איתנו עוד שישה שבועות, בינינו, לא מסרנו אותה למנגלה כל שלוש המיטות, קבלנו חתיכה קטנה של מרגרינה, כל אחת ויתרה על החלק שלה ומרחנו את הרגליים. אח"כ זה כבר הזדהם. והייתה במצב מאוד קשה. בבוקר בשעה 4-5 היו מוציאים אותנו לספירה, עמדנו שעות, שעות, שעות. אז עמדנו איתה שתיים קדימה שתיים אחורה והיא, רבקה קראו לה, באמצע והבאנו לה דלי. והיא ישבה וכשבאו לספור אז תמכנו בה כדי שהיא תוכל לעמוד, עד שפעם באמצע הספירה היא התמוטטה ולקחו אותה. בקצה המחנה היה המטבח ושם היו אוספים את כל אלה שהיו מיועדים לשריפה... היא מסרה לנו שנבוא לראות אותה כי היא יושבת שם בחוץ, עוד שעות ישבה שם, וניקח את הנעליים שלה, כי לנו כבר לא היו נעליים. לא יכולנו ללכת ולא ראינו אותה יותר. ליד המטבח גם היה שטח ריק יפה ושם נגנה תזמורת שהנעימה לנו את החיים.

טוב, האוכל, את זה כל אחד יודע אבל אולי איזה נכד שלי יקרא את הסיפור ושידע איזה תפריט קבלנו...

בבוקר הייתה השכמה, גבי הייתה קמה ועם המקל הייתה קוראת "בהמות לקום, לקום, לקום!" לסדר את המיטה, הייתה שמיכה אחת, היינו 14 בנות על מיטה, 7 כאן ו 7 כאן ושתי שמיכות, אחת למעלה ואחת למטה. אז אם מישהו מהבנות צריכה להסתובב אז כל הבנות צריכות להסתובב. אני עד היום חושבת שהיינו מאוד בסדר, אף אחת אף פעם לא אמרה לשנייה שום דבר. לא היו שם לאף אחד, רק מספרים, לי אין מספר על היד רק כאן היה (על הבגד). הוציאו אותנו החוצה לעמוד בחוץ, שעות, שעות, לעמוד בקור ואני עם שמלת התחרה שלי. קבלנו קפה שחור, זה היה קצת בוץ, לארוחת בוקר ונכנסנו פנימה, בהתחלה לא עבדנו וזה היה מאוד קשה לשכב כל היום על המיטות ולהכנס לאחד הבלוקים שם עשו מיון כדי להוציא את החלשות. לפעמים כל המחנה עמד בחוץ, ולפעמים בלוק, בלוק, תלוי במצב הרוח של מנגלה, הוא ארגן שם את הכל. לצהרים קבלנו קצת מרק דלוח, בדרך כלל זה היה בסיר לילה או באיזה סיר. העלו על כל מיטה סיר עם מרק, מה שהיה בתוך הסיר, אלוקים ירחם עלינו... והיה לזה ריח נורא, אי אפשר היה להריח את זה. חדווה אחותי הייתה במצב מאוד קשה, אחת הנשים, הכניסה את היד לסיר, בלי כף, ואספה את התוכן שהיה בפנים, קצת תפוחי אדמה ופתחה לחדווה את הפה בכוח והכריחה אותה לאכול את זה, השכיבה אותה והרביצה לה מכות כדי שתבלע את זה. את יודעת איזה דבר גדול זה? אח"כ לחילה, הבת הצעירה שאימצנו, ואח"כ כל אחת קבלה שלוק. זה היה מאורגן כל כך יפה. לא היה מצב כזה שאחת תקבל יותר מהשנייה, זה היה דבר גדול ותמיכה נפשית כזאת. ועוד משהו מעניין, שהתחלנו לדבר על ארץ ישראל. זה גם נתן לנו הרבה מאוד כוחות, הסחנו את הדעת שלנו מכל הצרות.

אח"כ שוב ספירה, עמדנו בחוץ ושוב השפלות. היו בינינו בנות מאוד יפות. הייתה בת אחת, שהייתה מאוד יפה אפילו שהיינו כולנו כמו מפלצות. לה הייתה שמלה מאוד מעניינת, עם חורים והקצין היה עם המקל עושה עוד חור ועוד חור. השפלות מאוד פוגעות.

בערב היינו מקבלים איזה צ'ופר: קצת ריבה, או קצת מרגרינה וקצת רגל קרושה שמי יודע ממה זה היה. מי יודע מה אכלנו, אבל אנחנו הסתגלנו מהר מאוד, שרה הזאת, המנהיגה שלנו, לא נתנה לנו לא להסתגל. היא אמרה: "אתן תחיו ומי שלא תחיה אני ארביץ לה!". אחותי אמרה שהיא פחדה למות, היה לה גם טיפוס, כי היא אמרה שהיא תרביץ לה. זה נתן איזה כוח, לא היה שם מקום לדיבורים יפים, היה צריך להיות ענייניים, כמו שגבי עשתה. שם היה צריך להסתגל לענייניות ומי שהסתגל, זה שרד. רק אלו שרדו. למי שלא הסתגלו היה רע מאוד.

אח"כ גבי סידרה לנו עבודה. אנחנו היינו הסניטריות. עבדנו בניקוי של בתי שימוש ומקלחות. אז קודם כל הייתה לנו מקלחת מתי שרצינו. הייתה שם חבית כלור וסבון וזה צרב וזה היה נורא, אבל היינו נקיות. הלכנו לשירותים מתי שרצינו, כי גם הזה היה צריך ללכת בשורה כי הכל היה צריך להיות מתוכנן, אצל הגרמנים אין חוכמות, צריך להיות סדר. אז לנו היה משהו טוב בזה. וגם קבלנו טיפה תוספת אוכל, ביום ראשון קבלנו תוספת נקניק, מי יודע מה היה בנקניק הזה... אבל היינו בחוץ, לא רבצנו על המיטות ולא היו לנו הרבה כינים. בהתחלה היינו רוכשים לנו איזה כף, תמורת חתיכת לחם ובאותו היום כבר גנבו לנו את הכף, אז החלטנו שאין טעם, בלי כף. גם מברשת שיניים רכשנו לנו אבל החלטנו שלא, כי כאב לנו על פרוסת הלחם. אנחנו הסתגלנו מהר מאוד לתנאים שאם לא תהיה לנו פרוסת הלחם אנחנו... ומה שכן קנינו, בעד שתי פרוסות לחם קנינו לנו, אחותי ואני, סידור והסידור הזה נתן לנו. השקענו את עצמנו לגמרי בסידור הזה ולא רק אנחנו, תמיד התפללו בסידור הזה. זה תהילים כל יום ותפילות וזה היה משהו גדול ביום כיפורים. לא ידענו, אולי זה לא היה יום כיפור, אני לא יודעת. תשעה באב איכשהו עוד עשינו חשבון. גם צמנו בתשעה באב, את המרק שמרנו לנו לערב והוא החמיץ ולא יכולנו לאכול אותו. איכשהו עברנו את זה, ירדנו מאוד במשקל, אבל מהבלוק שלנו לא לקחו הרבה למשפחות כי תמיד נראינו טוב ולקחו רק את החלשות. גבי השוויצה, "נו איך הבנות שלי?" תמיד היה לה קצת קליפות סלק, אז כשבאו לבחור את החלשות שמנו לנו טיפה סלק על הלחיים והיינו יפהפיות. שבעה חודשים היינו באושוויץ.

בית השימוש היה בלוק שלם של חורים וזה היה המועדון. שם העבירו אינפורמציה, שם ידעו מה הולך, שם הגברים באו להוציא את זה והם ידעו יותר, כי הם הסתובבו יותר, כך שידענו קצת מה העניינים לא היינו מנותקים לגמרי.

אחר כך התחילו לבוא בנות מגטו לודז', דבר כזה, אלוקים ישמור... באיזה מצב הן היו. אנחנו עוד שמרנו קצת על צלם אלוקים כי לא היינו הרבה זמן, שבעה חודשים זה לא הרבה, אבל הן באו מגטו לודז' כמו חיות, היו נראות איום, מוזלמניות, מאוד רזות עם בטן נפוחה והם גם פיתחו לעצמן קיום, הביאו בצהריים את המרק בכדים, ארבע בנות סחבו כד. היו להן נעליים הולנדיות מעץ. הן היו אורבות לנו מאחורי צריף וכשבאנו עם המרק הן היו מבהילות אותנו, המרק נשפך והן כבר לקחו להן מרק בנעליים ההולנדיות וברחו. ולקבל כד או שני כדים פחות לצריף זה משמעותי. להן סלחנו. אבל בינינו, אם מישהי סרחה ובכל חברה יש כאלו. להן לא סלחנו, ועד היום יש לי בלב משהו עליהן, כי במשך שנה, לא צריכים לאבד צלם. לזה אין שום הצדקה. אח"כ באו בנות מיוון, זו גם הייתה טרגדיה. הן לא ידעו לדבר שום מלבד יוונית וזה היה נורא. הן היו מאוד אגרסיביות, הן הרביצו והן נשכו. אני מבינה אותן, אנשים שמגיעים לסביבה עוינת כזאת עם תנאים כאלה קשים, והתנאים היו מאוד קשים. אמנם לא היו מחלות כי מאוד שמרו על הניקיון, בבלוק שלנו היה נקי. ולא הייתה להן שום תקשורת אז הן היו אלימות וחזקות וזה היה קשה. ואח"כ באו בנות מהונגריה... שאני לא יכולה לסלוח להם, בנות שבאו מאוחר מאוד מבודפשט, הן היו עוד כמה חודשים טובים בבית, בתנאים טובים. הן הסתכלו עלינו מלמעלה, כי אנחנו היינו מפשוטי העם. הן לא רגילות לאכול בידיים. אנחנו גרנו בג'ונגל כביכול. ביקשנו מהן, אל תמכרו את הלחם. הן מכרו את הלחם תמורת כף ואז גנבו להן את הכף ומכרו להן אותה שוב. מי ששלושה ימים לא אכלה לחם, היא "הלכה". הן לא יכלו להסתגל, מה בלי מברשת שיניים? אני לא רגילה. גם אני לא רגילה אבל אנחנו הסתגלנו. לא היה להן יצר ההישרדות, הן מיד נפלו ברוחן, הם לא יכלו לעמוד בזה. הן נפלו כמו זבובים. אצלן לא הייתה תמיכה חברתית, גם משפחות לא היו, הן היו בנות יחידות והן לא יכלו להסתגל לזה, זה היה מאוד אכזרי.

אחר כך בחרו אותנו ללאגר (מחנה) אחר, גם באושוויץ. שם היה גם משהו מאוד אכזרי. אמא של יענקל'ה רון הייתה איתנו ואותה הוציאו, היא הייתה מבוגרת, בת 40 (אני חשבת שהיא בת 100), היא הייתה בת דודה של אמא שלי. היא נדבקה אלינו, אנחנו הכרנו מהבית, היינו קשורים. היו לה שני ילדים ולאמהות היה הרבה יותר קשה. לאבד הורים

ולאבד ילדים זה לא באותה פרופורציה. וכשלקחו אותנו ללאגר אחר אותה הפרידו כדי לשלוח לקרמטוריום והיא ראתה שאותנו לוקחים לרכבת, היא פרצה איכשהו והתחילה לרוץ אחרינו ערומה והרגו אותה לידינו. היא רק אמרה שאם יענקלה יישאר בחיים שאנחנו נגיד לו. אני לא זוכרת אם אמרתי לו ואם לא אמרתי לו אני גם לא אגיד לו. נדמה לי שלנירה אמרתי, אני כמעט בטוחה שכן. זו הייתה תמונה מאוד קשה.

מאוחר יותר העבירו אותנו לרבנסבריק, מחנה הסגר, ליד ברלין. בנובמבר עד דצמבר 1944 רבנסבריק היה מחנה גם של פוליטיות מהולנד, בלגיה וגם מגרמניה היו שם. היו שם הרבה לסביות, הן היו כאלה ענקיות ואנחנו היינו קטנות ואנחנו אפילו לא ידענו מה זה, היינו כאלה תמימות. שמו אותנו יחד באוהל ענק של 500 בנות, מאוד פחדנו מהן. הם היו אימתניות. העבירו אותנו לצריף. התנאים שם היו חסית לא רעים. אוכל לא קבלנו יותר, אבל כל אחת קבלה לבד מיטה או שתיים במיטה. אבל שם היינו עומדים 10 שעות רצופות בחוץ פעמיים ביום, ונתנו לנו אוכל פעמיים ביום ויתר הזמן ישנו, גם את האוכל קבלנו בחוץ. זה היה מחנה מאוד קשה, והיה הסגר לבדוק אם אין לנו מחלות. חודש היינו שם. ואחרי כן הוציאו אותנו למחנה עבודה, במזרח גרמניה, ליגשטאט, זה היה על גבול צרפת הולנד, בית חרושת לאווירונים. התחלנו לעשות חלקי אווירונים, שעונים. עבודה קשה 12 שעות במשמרת, שתי משמרות. העבודה לא הייתה קשה פיזית, אבל עבדנו בהלחמה עם גז פתוח עם האפלה בלילה, מ 6 בערב עד 6 בבוקר, זה היה הקושי. לאחותי עשו איזה בדיקה פסיכומטרית והיא עבדה בבקרה. לשם אסור היה לגרמנים להיכנס, עבדו רק המנהלים של המפעל הזה. עשינו שם הרבה סבוטאז' (חבלה) היינו צריכים להלחם 100 במשמרת, מי שלא יכלה לעשות 100 אז אחרות השלימו לה. גנבנו גם הרבה חומר, בדיל והוצאנו וטמנו בשלג. עשינו שם הרבה סבוטאז', היו שם הרבה עובדים מצ'כיה ומצרפת, אסירים, והם אמרו "לקלקל, לקלקל מה שאפשר". אז קלקלנו. עשינו קופסאות כאלה וסגרנו אותם עם בדיל שתי קופסאות. אח"כ העבירו אותנו למעלה לבקרה, ואת אותן הקופסאות בדקנו שהם סגורים טוב, ומה שלא היה טוב פסלנו, שמנו נקודה אדומה. מה שהיה מוכן, יותר כיף לקלקל, אז עשינו הרבה מאוד נקודות. פעם אני עובדת מול אחותי ומפקח עמד מאחורי, הרבה זמן, אני לא ראיתי אותו כי הייתי עם הגב. זו הייתה מן מעבדה כזאת עם מכשיר עם כספית. הם לא ידעו איך לאותת לי, הם השתעלו וצחקו, החלון היה מאוד אטום ואני לא שמעתי, אז הגרמניה הפילה משהו ואני הסתובבתי. ואני קפאתי. למזלי לא התקלקל לי שום דבר. שם יחסית היה טוב. המנהלים היו קומוניסטים והמפעל היה מאוד חשוב אז הם אמרו שהם רוצים תנאים בשבילנו. היינו איכשהו לבושים ויכולנו להתרחץ מתי שרצינו והייתה לכל אחד מיטה והאוכל היה יחסית טוב. זאת אומרת יכולנו לחיות שם, אבל היו שם הרבה הפצצות של האמריקאים. האמריקאים התקרבו ואז הוציאו אותנו משם לצעדת מוות.

הלכנו ששה שבועות.

במרץ התחלנו לצעוד. בלי נעליים, לי היו נעליים הולנדיות, עד היום יש לי רגליים חולות מזה. ובלי בגדים, לכל אחד הייתה שמיכה, התעטפנו בזה. זה היה קשה. זה היה ההפי-אנד. אם את זה שרדנו, אז אנחנו גיבורים. בלי אוכל, בלי מחסה ובגשם ובהתחלה הריצו אותנו כי האמריקאים ממש השיגו אותנו. הלכנו 40 קילומטר ביום. בלי בגדים בלי אוכל בלי כלום. לכל אחד הייתה קופסת שימורים קשורה ומצאנו סרפד בצידי הדרכים וחיממנו לנו, מאיפה הייתה לנו אש עד היום אני לא יודעת.. חלטנו סרפד וזה היה האוכל שלנו. היום אני יודעת שזה הציל אותנו, בסרפד יש את כל אבות המזון. הגענו לסביבת הנובר והיו שם המון חלזונות, זה קרוב לים הצפוני. הגרמנים אמרו, אתם יודעות זה טוב לאכול, אכלנו והתחלנו להקיא, זה היה משהו. פעם אחת, גם הגרמנים היו כבר עייפים, אז נכנסנו לאיזשהו כפר. היו שם אנשים דתיים מאוד והם אמרו שיישאר כאן, אנחנו נכין להן מרק. התחפרנו במתבן שלהם והתייבשנו וחילקו לנו מרק ואמרו שנישאר עד יום ראשון וזה יהיה להם מצווה. בטח הכומר אמר להם. איך שאנחנו מתחפרים במתבן, כבר טנקים היו להם בחצר, מיד הוציאו אותנו

והתחלנו שוב ללכת וללכת וללכת, עד לנהר הריון. נתנו לנו תפוח אדמה, לכל אחד תפוח אדמה קטן. היינו שם שלושה ימים. היו איתנו הרבה בנות פולניות והולנדיות, שהיו ענקיות ואנחנו היהודיות היינו מאוד קטנות וחלשות לעומתן. מה שקיבלנו הם חטפו מאיתנו. לא נתנו לנו לבלוע שום דבר. וגם את השמיכות. היינו שלוש בנות בשתי שמיכות וקשרנו אותן כדי שלא יוכלו לקחת לנו, אבל בלילה הן הורידו לנו את השמיכות. גם שם הפציצו אותנו. אח"כ הכניסו אותנו לרכבת כדי שניסע ללייפציג ונהיה קצת במחנה שם. המטרה הסופית הייתה להביא אותנו לבוכנוולד, שם המשרפות עוד פעלו. הפתרון הסופי צריך לגמור אותנו. בלייפציג היינו שלושה ימים בלי אוכל. בבוקר הגרמנים אמרו: תראו, זה קצת שקט, יש פה ברז למטה אתן יכולות לשתות להתרחץ. אז כולן התפשטו. לא הייתה כבר שום בושה.

זו הייתה תחנה יפה גדולה. רכבת עם חומר נפץ התפוצצה במסילה השנייה או השלישית, הרכבת שלנו ככה קפצה. מה זה, זה כל הזמן התפוצץ. הגרמנים תקפו החזירו אותנו לקרון. הייתה שם חורשה והגרמנים סגרו אותנו בקרון וברחו לחורשה. אנחנו נשארנו סגורות בתוך הקרון. זה היה משהו איום ונורא. היינו 100 בנות בקרון, שכבנו אחת על השנייה ונשכנו אחת את השנייה. כל אחת חשבה שרק היא נשארה בחיים. זה היה משהו איום ונורא ההפצה הזאת, וכשזה הפסיק, פתאום עוד ראש מתרומם, עוד ראש מתרומם... לאף אחד לא קרה שום דבר. לאף אחת לא קרה שום דבר! גם את זה עברנו. זו הייתה תקופה של גשמים ושלג ואנחנו החלטנו: בורחים. זאת אומרת, אני כל הזמן רציתי לברוח, חדווה פחדה. לא, לא נצליח וייתפסו אותנו וזה... וחוף מזה, הייתה לנו הילדה הזאת שאיתה אי אפשר היה לברוח כי צריך מישהו עם תושייה. אז הייתה קרובה של הרב, פייגה קראו לה, ונדברנו איתה, בורחים. הדהדה לנו הצוואה של אבא, "כל אחד לעצמו". היה מאוד קשה. זו החלטה ששנים זה שכבה לי על המצפון, שנים. איך אנחנו הפקרנו את הילדה הזאת, אבל איתה לא היינו שורדים. התוכנית כבר הייתה בשלה אצלנו, אבל עוד לא התממשה. יום אחד היה גשם חזק מאוד והלכנו כמובן, הולכים, אנחנו צריכות ללכת, יש מטרה. כלבים אחרינו. את העגלות עם המטען של הגרמנים אנחנו סחבנו בתורנות, כמה בנות סחבו את העגלות. היינו צריכים לעלות על גבעה גבוהה והייתה רוח נגדית וכולנו רעבים ועייפים וכל הדברים הטובים... ואני התעלפתי ומי שמתעלף גמרנו אתו. שלחו לי כלב, נשך לי, וחדווה תפסה לי בשערות והתחילה לצעוק: "את לא תמות! את לא תמות!" היא ממש הייתה הסטרית והיא סחבה אותי ואני חיה. אני כאן.

מצאנו איזה לפת, אז היה לנו אוכל וחדווה אמרה: "היום אנחנו בורחות". היה לנו לפת אז אוכל כבר היה, החלטה הייתה וגשם כבר יש, צריך רק למצוא את המקום. הגענו לאיזה צומת והייתה שם אכסניה, פאב, אני לא יודעת. היה גם גשם אז הגרמנים נכנסו לשתות וגם הכלבים והם אמרו: "אתן תשבו תחכו לנו בחוף". ישבנו בחוף ואנחנו, שלושתנו, קמנו עברנו, עשינו עיקול וזהו, אנחנו הלכנו. נכנסנו לחורשה, חשבנו מה כבר יהיה? יכניסו אותנו לבית הסוהר? אז יהיה לנו גג ויהיה לנו אוכל, יהרגו אותנו? יהרגו אותנו. אין מה להפסיד... לפחות ברחנו. צעדנו במשך 6 שבועות. לילדה לא אמרנו כלום, זה אי אפשר היה... לא יכולנו להגיד לה... היא ניצלה. נפטרה בארץ, השאירה משפחה.

היינו בחורשה, היה גשם והיה שלג והיה מאוד קר. התעטפנו שלושתנו בשתי שמיכות ונרדמנו. ישנו, אי אפשר לדעת כמה, אני לא יודעת, אולי שעה או יום אולי שלושה ימים ופתאום התעוררנו, מרגישים שמישהו עומד מעלינו. זה היה גם פליט שברח, אותו סיפור, מבוכנוולד. כולם היו צריכים להגיע לבוכנוולד. הוא נתן לנו לחם ואמר "יש כאן בסביבה חוות, הם מחפשים עובדים, יקבלו אותכם". באמת היינו "בריונים" כאלה בשביל לעבוד... דרך אגב אני שקלתי 30 ק"ג. הגענו באמת לאיזו חווה שהייתה שם בחורה אוקראינית שניהלה את כל העסק. היא הייתה מאוד נחמדה והיא תקף קבלה אותנו ונתנה לנו איזה מטבח והכניסו לנו חבילות קש. היא חלבה את הפרות והביאה לנו חלב. התנור דלק והיה שם חם וטוב. היה מאוד מלוכלך, אבל טוב. היא הביאה חיטה שהיא שמה על הכיריים וזה תפח ואת זה אכלו

עם קצת חלב. היינו שם שלושה ימים. היא כן פחדה מן הגרמנים, אני חושבת שהיה לה איזה קשר עם הגרמנים, גרשו אותנו בסוף. כמעט הרגו אותנו. המנהל הגיע. זה כבר היה הסוף. כולם הרגישו שזה כבר הסוף. היה שם בית חרושת של שבויים. אוקראינים עבדו שם, הם התחילו לבוא אלינו ואנחנו מאוד פחדנו מהם. הם עבדו בבית חרושת לסריגה והביאו לנו בגדים. אז כבר היה לנו משהו ללבוש. כל הזמן היה גשם. הבחורה באה אלינו ואמרה שהמנהל נמצא והוא יבוא לגרש אותנו. אז אתם תיקחו את הבגדים שלכם ותכבסו אותם ותתלו ותגידו שאתם תלכו כשזה יהיה יבש. היא הייתה מאוד מסורה ונחמדה, אולי הייתה יהודייה, אני יודעת... בכל אופן המנהל בא והתחיל להשתולל, כי היו לה הרבה מאוד פליטים שהיא הסתירה, על העלייה של הרפת, היה שם הרבה קש ואנחנו היינו במטבח. אחרי שבגדים התייבשו הלכנו. היא הראתה לנו את הכיוון, היו שם הרבה חוות. זה היה כפר קטן, אולמרטות קוראים לו, זה היה על יד קמניץ ואמבר בסודטים, לא רחוק מצ'כיה. ידענו את הכיוון, ראינו את השלטים, אז בערך ידענו איפה אנחנו נמצאים. הגענו לחווה ונכנסנו לרפת, הרפתות והבתים היו מאוד סמוכים. היה שם בחור שחלב את הפרות, הסתכל עלינו ואומר לנו בפולנית: "אתם יהודיות, כן?" קפאנו. הוא מרים את החולצה: "גם אני יהודי מלודז", ברחתי מבוכנוולד. אני עובד כאן. הייתי מקבל אתכן כאן". הם היו צריכים עובדים, לא היו להם בחורים כי כולם היו בחזית אז הגרמנים העלימו עין, "תלכו, יש עוד חוות, בוודאי יקבלו אתכן, לא כדאי לכם לספר שאתן יהודיות". בוודאי שלא סיפרנו... הלכנו. הגענו לבית קטן ונחמד, הייתה שם משפחה: אבא אמא, בת נשואה עם שני ילדים, בת בת 12 ותינוק ובת לא נשואה. ואמרנו שאנחנו הונגריות, עבדנו בבית חרושת בקמניץ והופצצנו ולא נשאר לנו כלום ולכן לא היו לנו תעודות ולא בגדים (היו לנו כבר קצת בגדים), זה היה סיפור הכיסוי שלנו. האמא, שהייתה אישה מאוד לבבית, ונחמדה, אישה טובה כזאת. אומרת: "תראו יש לנו שני בנים בהונגריה, בגסטפו, ומאוד טוב להם שם ואני מאוד אשמח לגמול לכם, כי הם כותבים דברים מאוד יפים מהונגריה. אבל יש לנו רק שתי מיטות". זו הייתה בעיה בשבילנו אם יש רק שתי מיטות? היא נתנה לנו את החדר של הבנים. "ומאיפה אתם?", "מהונגריה". אז ככה: ניסרניצה נקראת בהונגרית נירש'האז'. ויש בהונגריה עיר שנקראת נירג'האז' אז אנחנו מנירג'האזה. וסיפרנו ניסים ונפלאות מהונגריה, ידענו על איזשהו נהר שעובר שם. הסיפור איכשהו עבר, היו שם גרמנים ששירתו שם. הם קבלו אותנו מאוד יפה והתחלקו איתנו בלחם, במה שהיה להם. הם היו מאוד שמרנים, הייתה להם חלקת אדמה עם תפוחי אדמה, הייתה להם פרה אחת וחמאה. לחם לא היה להם. התיידדנו איתם מאוד. אני הייתי במצב מאוד לא טוב, הרגליים שלי היו אולי מטר רוחב, לא יכולתי להזיז אותן. היא באמת טיפלה לי ברגליים. בלילה היא ציפתה לנו את המיטות נקי, יפה, ואנחנו שלושתנו קבלנו שלשול...שאלוקים ישמור... הבתים הגרמנים בנויים ככה שלמטה יש רפת ומטבח ומחסן ולמעלה חדרי שינה. השירותים היו למטה ברפת. התחלנו לרוץ למטה, לא הגענו בזמן לשירותים. לקחנו את הבגדים היפים שכבר היו לנו וניגבנו וניקינו. קבלנו כנראה הרעלת קיבה. זה היה איום ונורא לא אכלנו אוכל כבד כי לא היה, כן אכלנו שתי פרוסות לחם, והם נתנו לנו קצת נקניק, את הנקניק אסור היה לנו לאכול... ממה הבראנו? הייתה להם פרה והייתה להם מכונה שהפרידה את השומן מהחלב, אז מי שסובבה את המכונה, שמה את הפה ושתתה מן השמנת, באותה תקופה הייתה להם פחות שמנת. היינו שם שלושה שבועות.

לקחנו לנו שמות גויים, לי קראו תרזה, לאחותי פרידה ולשלישית פאני. דברנו בינינו הונגרית ואתם דיברנו גרמנית, והם אמרו שאנחנו מאוד אינטליגנטיות, כי למדנו כל כך יפה גרמנית, דיברנו יידיש... והתפללנו והצטלבנו, והם מאוד אהבו את זה, איזה בנות מחונכות וטובות. בנות שאין להם כוח לזוז, גם היינו עדינות האמת...

אחרי שבועיים הרוסים נכנסו והם התחילו להתעלל בנו. הבחור היהודי שפגשנו חיפש אותנו והוא בא לבית והחליט שהוא לוקח את חדווה. יש לו הרבה זהב והם ייסעו לצרפת ויהיה שמח... הפקרות. כבר אין יהודים ושום דבר לא חשוב. אז אמרנו לו: "לא", אז הוא אומר: "אז

לשלוח לכם את הרוסים?" עוד לא ידענו מה זה הרוסים... אז אני אומרת: "כן". והוא הלך ושכחנו מזה.

שחררנו, ראינו את הרוסים לבוא וראינו את הגרמנים לברוח וזה היה משהו כל כך עילאי, כל כך... היה גם קשה, כי הנה השתחררנו, לכאורה, ואנחנו שלוש בנות יהודיות, דתיות, עם ערכים בעולם עוין שלא ידענו אם יש עוד יהודי אחד מלבדנו חוץ מצ'אסק הזה שעשה לנו צרות. ביום השחרור היה לנו כל כך קשה שאנחנו לא יכולנו להתאושש, אנחנו כל כך בכינו. פתאום הכל יצא והם לא הבינו מה קרה לנו. קודם כל, הם אפילו לא ידעו שאנחנו יהודיות. אני חושבת שאח"כ הם התחילו לחשוד. לא גילינו גם אחרי השחרור כי פחדנו, שלוש בנות בכפר גרמני... הם לא אהבו אותנו. פחדנו. אני חושבת שזה היה ב-8 במאי. היה להם רדיו, הם היו כבר ככה מתקדמים ואני מסובבת את הרדיו לדעת מה הולך ואני שומעת מפראג שידור: "אחים, אנחנו קוראים לכם לעזרה. למי שיש לו קצת רגש לצ'כיה בבקשה בואו לעזור, אנחנו נלחמים על קיומנו, על חיינו". זה מאוד השפיע עלי ואני השארתי ככה את הרדיו פתוח. פתאום נכנסה הבת שלהם ושאלת באיזו שפה את שומעת? ענית, אני יודעת... חיפשתי מוסיקה ופתאום שמעתי צעקות אז רציתי לשמוע מה זה. זה דבר אחד. אח"כ באותו יום הרוסים איך שהגיעו התחילו לשדוד, לקחת דברים. נכנסו שני רוסים, עם טומיגנים, הם היו מאוד פראים, לקחת לקחת. אז אני יצאתי ואמרתי להם: "כאן אתם לא לוקחים כלום כי הם שחררו אותנו". אז הם שמעו שאני שומעת שפה זרה ואני יודעת לדבר עם הרוסים. הם רצו לקחת את האופנוע אז הם לא לקחו. אמרנו להם, "הם שחררו אותנו אנחנו יהודיות". ודבר שלישי, אנחנו ראינו איפה הם מחביאים את התכשיטים, הייתה להם קופסת ענקית של תכשיטים שהחביאו מתחת ללול ובליבנו חשבנו שזה מגיע לנו בעצם. מי יודע מאיפה הבנים שלהם הביאו את זה... הם היו נחשבים למשפחה ענייה יחסית. אבל היה לנו איזה מעצור, אם יהיה לנו רכוש אנחנו לא נגיע לארץ, שום דבר אנחנו לא רוצים. והיה עוד משהו, היה להם אטלס ואנחנו דפדפנו הרבה באטלס ועשינו לנו תוכנית באיזה כיוון אנחנו נעלה לארץ. זה היה כל כך אמיתי, כי זה היה המסלול שבו עלינו ארצה. אנחנו נגיע לאוסטריה משם נגיע לאיטליה משם נגיע באוניה לארץ. חשבנו שהעולם פתוח עכשיו וזה היה בדיוק ככה, אלא מה רצינו להגיע קודם לצ'כיה ומצ'כיה היינו חייבים להגיע להונגריה כי בצ'כיה לא היה שום ארגון, שום דבר, אבל זה אח"כ... הם התחילו לחשוד שאנחנו יהודיות. הבת אומרת לי: "תגידי, מה הולך איתכם?" אמרתי לה: "תסתכלי עלינו, את באמת מאמינה לכל הסיפור שלנו? את רואה את השיער שלנו? אין לנו כלום. את באמת מאמינה שעבדנו בבית חרשת? אנחנו לא עבדנו בשום בית חרושת. אנחנו עברנו את השואה", "מה זה שואה? היא לא יודעת". יתכן שהיא באמת לא ידעה, יתכן שהיא העמידה פנים, וסיפרתי לה הכל איך שהרגו את כל המשפחות שלנו ואת כל התלאות ותודה שקבלתם אותנו. היא אמרה: "אנחנו לא יודעים כלום וסליחה, סליחה, לא אמרנו בפירוש שאנחנו יהודיות אבל יש לי הרושם שהיא הבינה. אבא שלה נכנס, הוא לא שמע טוב ולכן דיבר בקולי קולות, והוא אומר: "תרזה, בנות כאלה טובות, אני מוכן לקבל עשר בנות כאלה, שיגורו אצלי. אתם הרי לא עשיתם שום דבר, זה רק היהודים באמריקה עשו". אנחנו לא דברנו יותר על זה, מה שלא מוכרחים לא צריך להגיד. היה לנו מחסום לפה, כי זה היה עניין של חיים ומוות.

טוב, באותו יום צ'אסק הזה הגיע ולקח את חדווה ולא נותנים את חדווה, אני שולח את הרוסים, ואני באירוניה כזאת אומרת: תשלח. אני לא ידעתי מה הרוסים יכולים לעשות ומי הם. החיילים הרוסים היו מאוד פראים, מאוד פרימיטיביים. בלילה אנחנו הולכות לישון, אני שכחתי בכלל את האירוע הזה. פתאום דפיקות בדלת. אנחנו באמת לא שמענו כי היינו למעלה אבל המשפחה שמעה ואז הזקן (הזקן - אולי היה בן 40 או 50 אני לא יודעת) בא וצועק: "תרזה, הרוסים פה". אמרתי לו: "הרוסים פה? לך תפתח להם אנחנו לא פותחות אנחנו עייפות חלשות". אנחנו לא ירדנו, אבל אני התלבשתי וגם חדווה התלבשה. השלישית הייתה כזאת גדולה ואנחנו היינו קטנות ולא מפותחות. (אני עוד גדלתי אח"כ) אותה שמנו

מתחת למזרון. התלבשנו. לבשתי את השמלה הפוך, פחדתי פחד מוות. חדווה נשארה במיטה רועדת, אני יצאתי אל מחוץ לחדר וסגרתי את הדלת. הרוסים הוציאו את הדלת מהצירים והגיעו, חמישה, שני קצינים גבוהים, המשרתים שלהם ועוד אחד. את הנשק כיוונו כלפי: "למה לא פתחת?" אמרתי: "אני לא גרה כאן", כבר סיפרנו את הסיפור האמיתי ואמרתי: "אנחנו כל כך חיכינו שאתם תשחררו אותנו ועכשיו אתם, במקום שתעזרו לנו, אחותי חולה ותראה איך אני נראית. אחותי בת 12 ואני בת 14 תנו לנו מנוחה. תלכו מכאן, אין לכם שום עניין איתנו". "תפתחי, אנחנו רוצים לראות את אחותך". ואני אמרתי שהיא מאוד מבוהלת ואני לא פותחת. אני הייתי בהיסטריה וכל כך צעקתי, שכל האסון שלי וכל המתח שהיה בי יצא, שאני חושבת שזה קרע את שערי שמייים. הם דברו רוסית אני דיברתי אוקראינית. היה שם אחד המשרתים שלהם שידע אוקראינית, הוא היה מהסביבה, מקייב, הוא היה קצת יותר מבוגר ובא אלי וחיבק אותי ואמר, "מסכנה הילדה, תפסיקי לצעוק". אמרתי: "בתנאי שירידו ממני את הנשק, אני כבר לא רוצה לראות נשק מכאן כלפי". הם הורידו את הנשק. "אז תפתחי לראות את אחותך". אמרתי: "זה לא! תעזבו אותה, אני מספיקה לכם". הם ראו שזה לא נתח בשבילם ואין מה לעשות, ובסה"כ הם אנשים טובים וכשמדברים אל ליבם הם נרתעים. הם אמרו: "טוב, על המילה של סטאלין", כלומר על דברתו. הם אמרו: "את תסגרי את הדלת ותלכי לישון. מה שאנחנו נעשה בבית זה לא עניינך". אמרתי: "תעשו מה שאתם רוצים, מצידי תשרפו את הבית, אותנו תעזבו".

הם ירדו, לקחו חבילות קש מן הרפת למטבח, זה היה שם רפת ומטבח ביחד, והלכו לישון והקצין הכי גבוה נכנס למיטה של הבת, ארנה קראו לה, אז האבא בא ואמר לי, "הקצין במיטה של ארנה", אמרתי לו: "תעזוב אותי, תלך גם אתה שמה! אותי תעזוב, אני גמרתי את שלי!" בבוקר היא קמה, לא היו להם גברים שם בכלל, היא אמרה "את יודעת הוא היה כל כך טוב". אמרתי "יופי שיבושם לך". אנחנו היינו כל כך תשושות, פשוט לא יכולנו לעמוד על הרגליים אחרי כל זה, וכך השחרור שלנו נראה... בצהריים הרוסים שוב הגיעו והביאו לחדווה החולה המסכנה, כל מיני צעצועים ושעונים ושרשראות והביאו תרנגול וביצים ואקורדיון ואמרו: "תכיני, אנחנו נעשה מסיבה". האמא הכינה ארוחה, כולם ישבו לשולחן. הם ניגנו ואנחנו בכינו. כמה ימים לא יכולנו להירגע ואמרו לחדווה: "ילדה מסכנה אנחנו ניקח אותך למוסקבה ונכניס אותך לבית הבראה ותבראי והכל יהיה בסדר". הם הלכו בערך בשתיים אנחנו בינתיים הכנו לנו מסלול, לעזוב אותם, לברוח. דרך צ'כיה, הצטרכנו להגיע לדרזדן, אמרו לנו שבדרזדן יש רכבת שנוסעת לפראג. לדרזדן חייבים ללכת ברגל, מרחק של כ-10 ק"מ. לקחנו מהם 2 שמיכות ויש להם מין עגלות כאלה טובות עם 4 גלגלים, לקחנו את זה, אמרנו להם שלום, לא אמרנו לאן והלכנו. זהו, גמרנו איתם. אפילו לחם לא לקחנו, שום דבר.

הגענו לדרזדן, אין רכבת, לא נוסעים. בדרך חיליים ופתאום רואים איזה קצין, כשרואים משהו טוב, הוא נראה לך ענק, אני לא יכולה להגדיר את הגובה שלו. הוא בא לקראתנו בזרועות פתוחות "שמע ישראל, אתן יהודיות!" והוא מחבק אותנו, "מה, עוד יש יהודים, עוד נשארו..." ואנחנו שואלות "איך ידעת שאנחנו יהודים?", "מה, לא רואים?" הוא היה קצין רוסי גבוה. והוא התחיל לבכות, יחד איתנו, גם הוא התפרק. וגם אנחנו בכינו. והוא אומר: "ילדים, מה אני אעשה איתכם? עכשיו באתי מצ'כיה, יש לי תפקיד כאן אני לא יכול לחזור". הוא אמר: "תיסעו בטרמפ, אין לכם ברירה, תעברו את הגבול וכבר יהיה לכם יותר קל". אנחנו ידענו את זאת. ונתן לנו לחם וסרדינים ואמר: "תגידי שאתן אוקראיניות, אל תספרו שאתן יהודיות".

מצאנו טרמפ ונסענו בו, ובכינו, כל הזמן בכינו. כשיכולנו כבר לבכות, הלב נפתח כזה. היו שם הרים גבוהים, הסודטים, הגבול בין גרמניה לצ'כיה. הגענו לאיזו חורשה, הם אומרים: "נו, לרדת לאכול לאכול". ואמרנו, "אנחנו לא רעבים, אנחנו עייפות תעזבו אותנו". הם הלכו באמת לאכול, הם רצו לארח אותנו. התחיל להחשיך וירד גשם והאוטו פתוח ונוסעים ורואים דגל צ'כיה. זו הייתה מין הקלה כזאת! שיצאנו מגרמניה והגענו לצ'כיה. מאוד אהבנו את צ'כיה, היה לנו טוב שם. בתור יהודים היה לנו טוב ומאד. אמרנו: "אנחנו צריכות לרדת כאן".

ירדנו מן האוטו בעיירת גבול, גשם זלעפות, רצנו מתחת לאיזה גגון, פתאום משטרה –
גרמניות. טוב, אז גרמניות לא יודעות לדבר צ'כית. הבחורה השלישית הייתה מרומניה ולא
ידעה לדבר צ'כית, רק אני וחדווה. אמרנו שאנחנו יהודיות לא גרמניות. "יש עוד יהודים?" כל
אחד שאל את השאלה הזאת: יש עוד יהודים? כן, יש עוד יהודים, סיפרנו מאיפה אנחנו
ואחד אומר: "אתן יודעות, אני הייתי מורה בסביבה שלכם אני מכיר את הסביבה שלכם" והוא
אמר: "בואו, אני אקח אתכן לעירייה ותקבלו תעודות ויתנו לכם בית, יש לנו הרבה בתים כי
היו פה הרבה גרמנים וגרשנו אותם ויש לנו הרבה בתים, תישארו כאן". אמרנו: "לא,
לפלשתינה", "נכון, אתן צודקות". לקח אותנו לעירייה, היה תור עצום, היו כל כך הרבה
פליטים, כל אחד הלך לכיוון אחר, בלי מטרה, הלכו, הלכו, עם עגלות כמובן. הגענו
לעירייה הוא הכניס אותנו ואמר "אלו יהודיות". הפקיד קם והשתחוה לפנינו, "או, זה טוב,
אנחנו צריכים להכפיל את האוכלוסייה, איפה אתן רוצות לגור? תבחרו לכן בית, מה שאתן
רוצות, נלמד אתכן מקצוע ויהיה לכן טוב", אמרנו: "שום דבר, רק לפלשתינה". הוא אירגן לנו
מיד אוכל, לחמניות ונקניקיות, דליקטס, היו גם דובדבנים ונתן לנו כסף ואמר: "בתשע בערב
יש רכבת לפראג, אני מזמין לכם כרטיסים, אני מלווה אתכן". כי הרוסים הם רוסים, הוא ליווה
אותנו לרכבת וחכה עד שהרכבת הגיעה ואמר לנו: "ילדות, אל תספרו שאתן יהודיות". זה
היה לנו כזה שיעור, שאין אירופה, אין. עוד לא ידענו שיש עוד יהודים בכלל. בשתיים בלילה
הגענו לפראג ושם היה כבר צלב אדום וקבלו אותנו ורשמו אותנו ואמרו לנו: "מחר בבוקר
תלכו, יש כבר מרכז יהודי ושם תהיו כבר בסדר". ועוד אמרו לנו: "הכל בחינם בשבילכם".
נתנו לנו פתק של פליטים ואמרו: "אתם יכולים לאכול בכל מסעדה ולנסוע בטריימוויל וללכת
לתיאטרות, לאן שאתן רוצות, אנחנו רוצים לשקם אתכן". נסענו למרכז ושם פגשנו עוד
אנשים ומשם, עוד באותו לילה, כתבנו מכתב לפתח תקווה. והמכתב הזה הגיע, מעניין, הוא
נשלח ע"י הצלב האדום. המכתב היה כתוב על נייר אריזה חום ותוך שבועיים הוא הגיע
לדודה בפתח תקווה, והם ידעו שאנחנו נשארנו בחיים, אבל להם לא היה קשר עם דוד שהיה
אז בבריגדה. בפראג הם הכניסו אותנו לבית הבראה לשלושה שבועות, שיגעון. כל היום
אכלנו, הלכנו ממסעדה למסעדה. אני חושבת שארוחת בוקר אכלנו בחמש מסעדות וגם
צהרים. זה היה המסלול שלנו עד ארבע אחר הצהריים: אכלנו ואז הלכנו לתחנת הרכבת,
אולי מישהו בא, ואחר כך הלכנו לבלות. היה לנו מדריך מאוד נחמד שלקח אותנו לטיולים,
ולתיאטרון, חרשנו את פראג וכבר היה לנו טוב שם. אני לא יודעת מתי הפסקנו להתפלל,
משהו נקרע בנו, גם בשבת נסענו בטריימוויל. אני לא יודעת, היינו מבולבלות. מין התפרקות
...כזאת.

באנו פעם לתחנת רכבת, פתאום רואים איזה מין דחליל עומד שם, בפירוש ככה, חליפה
ענקית, תרמיל גדול ריק, זוג עיניים גדולות. עומד שם ופתאום הוא מתחיל לצעוק, זה היה בן
דוד שלנו. אנחנו לא הכרנו אותו, רק כשהוא פתח את הפה. כמובן לקחנו אותו אלינו, היה לנו
מקום בחדר. הוא ברח מטרנזינשטאט. היה שם הסגר. אבא שלו מת בהסגר כשהתחיל
לאכול והוא עזב וברח, הגיע לפראג ועמד שם ופתאום אנחנו הגענו. זה היה בן דוד מאוד
קרוב, אמא שלו ואמא שלנו היו אחיות וגרנו כל השנים תחת אותו הגג באותו הבית. בפראג
היה לנו טוב וזה קצת קסם לנו אפילו להישאר שם. החלטנו שחדווה תלך ללמוד אחות ואני
רציתי ללמוד צילום ומאיר, הבן דוד, ילך ללמוד באיזו ישיבה וקצת נתאושש. פתאום בא שכן
שלנו מהבית, הוא היה בעל בית מרקחת. נודע לו שאנחנו שם והוא אמר: "ילדים, לברוח
מהר מאירופה, שאף יהודי לא יישאר באירופה. לפלשתינה או לשווייץ, אתם כבר הולכים
מכאן!". בינתיים קבלנו התראה שכבר עברו שלושה שבועות, אתם כבר נראות טוב, כבר
התאוששתם, ואתם צריכים לעשות משהו, או ללמוד או לעבוד. משהו. למחרת בבוקר עלינו
על רכבת, הכל בחינם. נסענו כמו דגים מלוחים, למעלה, למטה. אמרו לנו שבבודפסט יש
תנועה ציונית ומי שרוצה לעלות לארץ חייב לעבור את בודפסט. טוב, אז לבודפסט אין בעיה,
כסף לא צריך, הכל חינם, בגדים קבלנו מהצלב האדום וקצת כסף. כבר איכשהו הייתה לנו
חבילה ביד. את העגלה כמובן השארנו, אני לא יודעת איפה, היא לא הגיעה לפראג.

הנסיעה לבודפסט לקחה שלושה ימים, כי פעם אין קטר ופעם אין רכבת ונסעו אנשים על הגגות ובין הקרונות, המון אנשים. רבים נהרגו גם בנסיעות המסוכנות האלה. אנחנו היינו בקרון משא שוב, שם מצאנו כבר עוד אנשים מהסביבה שלנו ומהכפר שלנו, אבל היו גם רוסים והם הטרידו אותנו לאורך כל הדרך. הגענו לבודפסט, ירדנו מהרכבת ומצאנו שתי בנות מהכפר שלנו: "איפה הייתן? דוד נמצא הוא מחפש אתכן, הוא נסע הבייתה לחפש אתכם". זה היה רגע... שיש לנו מישהו! שם גם היה מרכז שקבל את הפליטים, ונרשמנו וקבלנו תעודות ואמרו שדוד צריך להגיע ברכבת של ארבע. אז הולכים לפגוש את דוד, בינתיים פגשנו עוד בת דודה ובן דוד והיינו כבר חמישה והגענו לרכבת. ודוד בא, הוא ברח מהבריגדה אחרי המלחמה. את הפגישה הזאת אי אפשר לתאר, קודם כל לראות חייל, אדם בריא, ענק, דוד פתאום גם היה ענק (צוחקת) ... כל מי שהיה משוחרר היה ענק. הוא היה עם עוד חייל אחד ממונקאץ' שהיה ממשואות יצחק. הוא פגש חברה שלי שהכרנו במחנות וכל הזמן דברנו על ארץ ישראל. ודוד היה מאוד נבוך, הוא לא הכיר אותנו, שבע שנים היו בינינו, והוא לא ידע אם נרצה לעלות לארץ ומה המצב שלנו... כשהוא ירד מהרכבת עם חיה, חברה שלי, היא אמרה: "אלו האחיות שלך? אתה עוד מפקפק, הרי זה מה שהחזיק אותנו, זה שאנחנו עולים לארץ". מ 39 נכדים של סבא וסבתא נשארו ששה. דוד נסע עם עוד בן דוד, יהודה, הבייתה לחפש אותנו, הוא לא ידע שלנו יש צוואה, והם מכרו את הבית שלנו ושל סבא וסבתא, למי מהיהודים שרצה להישאר, ועזרו לצאת למי שרצה לצאת. הם לא רצו, הרבה יהודים נשארו שם. הפגישה הייתה מאוד מרגשת, מאוד כואבת, מאוד עצובה, כי הוא היה בבית וראה את ההרס, הוא מצא חתיכת טלית של אבא בעליית הגג ומכתב מאמא, ישן ישן, אז קרענו אותו לשלושה חלקים וזה מה שיש לנו מההורים, שליש מכתב וחתיכת טלית.

עליה לארץ

עכשיו, מה עושים? אני אמרתי: "לי לא איכפת, מחר אני הולכת ברגל לארץ. אני לא נשארת כאן יום". וזה מצא חן בעיני דוד, כי הוא פחד מאיתנו. הכניסו אותנו להכשרה. היה שם עוד בן דוד שלנו שלא היה במחנות. הוא היה כביכול בגסטפו בהונגריה. הוא היה בחור מאוד יפה, בלונדיני עם עיניים כחולות, אמנם הונגרית הוא לא ידע, אבל היה לו המון שכל, היה בחור מאוד מוכשר, יהודה רון. כתב ספרים וייסד בית ספר בתל אביב, תיכון רון, הוא היה אח של אמא שלי. הוא היה בשגרירות עם ראול ולנברג והם הצילו הרבה יהודים. הכינוי שלו היה "מילוש" וגם לאחותו קראו "מילוש קטנה". נכנסנו להכשרה, בינתיים דוד, שהיה אי לגלי שם והרוסים עוד רדפו אחריו, הלך לשגרירות הבריטית וסיפר את הסיפור שלו, מה שהוא עשה והם נתנו לו מדים נקיים ונתנו לו כסף, והיה כבר חופשי. הרוסים לא רדפו אחריו. את יודעת מה זה עשה לנו שהיינו פליטים? היינו במצב נפשי מאוד ירוד. כשדוד הלך ברחוב עם החבר שלו, עם מדים עם מגן דוד, אנשים הלכו אחריהם כמו אחרי איזו מפלצת. הם החזירו גם לנו איזה קצת צלם אלוקים. דוד סידר לנו שנעלה קצת יותר מוקדם, לא שסידר לנו סרטיפיקט, זה אי אפשר היה, בינתיים הוא סיפר לנו על עדינה שפגש בדרך. לי הייתה מין תוכנית כזאת טיפשית כשנודע לי שדוד חי, כי לדוד היה שם אחר, הוא הרי לא היה ילד חוקי, הייתה לו תעודה עם השם של אמא. אז אנחנו נתחתן פיקטיבית והוא יוכל לשלוח אותי באופן רשמי לארץ. הגורל רצה אחרת, בינתיים הוא מצא את עדינה והיא עלתה ולא אני. אני עליתי בעלייה ב'. זו הייתה עלייה קשה מאוד, הלכנו הרבה ברגל. באמת כמו שאני תכננתי: מבודפסט הלכנו לאוסטריה, שם "הבריחה" קבלה אותנו. באוסטריה היינו בהסגר במלון חמישה כוכבים, אבל לא היה בו כלום, אז בני עקיבא שידעו שיש לפנינו דרך קשה, נתנו לנו חתיכת בשר חזיר, זה מה שהיה, ובפראג קבלנו איזה קילו סוכר וסחבנו אותו איתנו. הגענו למלון וירדנו לאכול, היינו צריכות להיות מאוד אלגנטיות, כי מלון כזה... אז אחת לקחה את השמלה של השנייה והרגשנו מאוד אלגנטיות. קבלנו חתיכה של בגט צרפתי וקצת מרק, ולבוקר קצת קפה, משהו, היינו רעבים מאוד וכשעלינו לחדרים קבלנו חתיכת בייקון וכפית סוכר וזו הייתה השלמה רצינית מאוד, כי אנשים צעירים מורעבים מאוד. יום אחד אמרו לנו:

"מחר בלילה אתם יוצאים אחד אחד, אף אחד לא מכיר אף אחד, יוצאים בן, בת, בן, בת, לעבור את האלפים ולעבור את הגבול. שלושה לילות הלכנו. ביום לא הלכנו, נחנו. כמובן הרוסים לקחו לנו את הכל בגבול. הם תפסו אותנו ונתנו להם שוחד, היה מישהו שהיה לו ויסקי ושעונים, נתנו להם את הכל ועברנו את הגבול ושם כבר היו חיילים של הבריגדה. זה היה משהו גדול, משהו שאי אפשר לתאר. קודם כל שרואים כבר את הרוסים מאחורינו, את רואה אנשים שאת כבר בידיהם, אנשי הבריגדה ארגנו משאיות, הם כיסו אותנו בשמיכות, סגרו אותנו כמו בהמות ונסענו די הרבה עד שהגענו למחנה של יצחק "טרביזיו", שיגעון של מקום, בגבול יוגוסלביה אוסטריה ואיטליה, מקום מאוד יפה. שם היו כבר בחורים שלנו, היו שם חברים מכפר עציון ואנחנו הבאנו דרישת שלום מדוד, בינתיים דוד גם מצא את האחים של יצחק. זה היה צירוף מקרים, הוא הכיר את אחותו הצעירה ברכבת ואח"כ הוא מצא גם את נחום, אותו גם אני פגשתי בבודפשט. הגענו לטרביזיו בשתיים בלילה, זו הייתה נסיעה מאוד קשה באלפים, במשאיות סגורות. זו הייתה הרגשה מאוד לא טובה. אבל הייתה הרגשה של אופטימיות, רצינו לשיר אבל אסור היה, לא הייתה שם נפש חיה, הצחנו. והגענו עיפים ורעבים, מתים מרעב. החיילים הורידו אותנו. האחיות בן דוד, באו לראות אותנו, היו שם כבר הרבה חברים מהקיבוץ הדתי. האחיות של בן דוד הגיעו! יצחק הוריד אותי מהאוטו. זה היה מאוד מעניין, כי הוא שאל אותי לשמי, ומי זאת, אני? כי היו לנו קרובים משותפים וקצת היכרנו. היה שם שולחן ערוך מכל טוב שבעולם. בזמנים ההם זה היה משהו מיוחד. ומה אנחנו עשינו? איש לא ניגש לשולחן, התחלנו לרקוד. רקדנו אולי שעתים בשארית כוחותינו, שרנו ורקדנו, אח"כ נגשנו לאכול וסידרו לנו חדרים בצריפים שבורים, לא משנה. זה היה השחרור והחיילים יצאו מעורם מה לעשות כדי להנעים לנו את הזמן. הביאו לנו שוקולד, הם, מסכנים, הם ויתרו על האוכל שלהם. אנשי הבריגדה עזבו את איטליה חזרו לגרמניה, אח"כ להולנד ולבלגיה. איתנו נשארו שליחים, גם חבר כפר עציון אחד. היינו מטופלים טוב. אוכל לא היה, אבל היה מספיק כבר, החיילים השלימו את מה שלא היה לנו. גם בגדים לא היו, אבל זה לא היה חשוב. מצב רוח טוב היה, גם למדנו קצת עברית. לא היה חשק ללמוד, רק להתרחץ ולהתרחץ ולטייל בהרים ולהתגלגל. זה היה תחילת הקיץ, יולי, היו שם מפלים וזה היה כל כך יפה. יש לי תמונה שיצחק נתן לי אז מ 9.7.1945 ממש קרוב לשחרור, הגענו ביולי, היינו הקבוצה השנייה מבני עקיבא שהגיעה לשם. אח"כ הגיעו מכל הזרמים. התחילו להגיע בחורים לא דתיים והם לבקרו אותנו והם התחילו להתפלל איתנו. צחקו עלינו שאנחנו מחזירות את כולם בתשובה. היו בחורות נחמדות. הם כולם באו ממשפחות דתיות ומזכרו, וזו הייתה חוויה. הייתה שם כבר קצת הפקרות, אני לא מאשימה אף אחד כי כל אחד התפרק בצורה אחרת. אנחנו היינו קבוצה מגובשת, היינו 14 איש, אבל באו אלינו הרבה מגורדוניה, מהשומר הצעיר באו אלינו אפילו, כי כולם היו מבית דתי. לא היה שם מישהו שלא בא מבית דתי. בטרביזיו היינו כמה שבועות ואח"כ העבירו אותנו להכשרה מעשית בסביבת מילנו. קבלנו חווה יפהפייה של מאייר, "וילה מאייר" קראו לזה, עם חצר יפה כזאת שרק בתמונות רואים, עם מבוכים של ורדים, עם צמחים אקזוטיים. שם היינו עוד שלושה חודשים, אוכל לא היה ואסור היה לנו לצאת. היינו שבעה ק"מ מוונציה, לא ראינו את וונציה. זה מאוד כאב לנו, אבל שם היו כבר חיים קהילתיים. למדנו כבר עברית ולמדנו גם תנ"ך. זה היה יפה וגם עבדנו קצת. אח"כ עברנו למקום שהיה קרוב יותר לאוניה. הכנה לאוניה, כי הייתה לנו עלייה מאוד קשה והיינו צריכים להכין את עצמנו ולהיות בכושר גופני. הלכנו הרבה, ועשינו פעילות גופנית, קפצנו מקומה וירדנו בחבלים, כי ככה באמת ירדנו מהאונייה ושוב אסור היה לנו לצאת. עוד לא אכלנו אוכל כשר, כי לא היה אוכל כשר. קבלנו היתר עד שאנחנו מגיעים לארץ לאכול מה שיש. לימדו אותנו בדיוק איך לעלות לאוניה. היו תרגילי סדר וזה היה כל כך מסודר. לאחותי היה חבר שהוא הכין את האוניות, למטה נשק ולמעלה נשק חי. האונייה נקראה "חנה סנש", שהייתה אניה קטנה, 265 אנשים ולקחו רק אנשים צעירים בריאים. היו בה שלוש קומות של דרגשים ברוב 70 ס"מ, כל אחד קבל בקבוק של תרופות עם מים ליום וקרקרים. אפשר לאכל כשאינ מים, קרקרים? אני לא. זה

היה בדצמבר, הים מאוד סער ומעלי התגנבה בחורה בהריון, היא לא רצתה להיפרד מבעלה והם הגיעו. אבל מה? היא הקיאה לי על הראש כל הזמן, ואיש לא ידע כי כולנו הקאנו. היה מאוד קשה, אבל כל הזמן שרנו והיינו שמחים. איש לא הרגיש שזה קשה. גם לא היה לכל אחד דרגש, ישנו בכל מקום, אפילו בשירותים ישנו ולא היו מים להתרחץ ושרצנו כינים. הגענו לארץ בלילה. אותנו האנגלים לא תפסו, זו הייתה האונייה האחרונה שהאנגלים לא תפסו. זה היה בערב חג המולד וההגנה עשתה מסיבה יפה לשומרים ששמרו בנהריה ובינתיים, האונייה עלתה על שרטון ואמרו לנו לקפוץ מהאונייה. כל אחד קפץ בזמנו והחזקנו את החבל. אני זוכרת מהירידה שלי, "עזרו לי אני לא יכולה יותר", בעברית, ואני לא יודעת איך, אבל ישבתי באוטובוס שחיכה לנו, והנהג אמר, את רואה השומרים שלך? הם הלכו מחובקים והיו שיכורים. הביאו אותנו לכפר מסריק ואותו סיפור כמו בטביזיו. אחרי כל כך הרבה זמן שלא אכלנו, היה שולחן ערוך בחדר האוכל, עם זיתים ואשכוליות ושוקולד וסיגריות וריבה ולחם לבן ומה אנחנו עשינו? רקדנו. הורידו לנו את הבגדים ושרפו אותם. עשו מדורה יפה ושרפו הכל, שרצנו כינים והלכנו להתרחץ וכל אחד קבל זוג מכנסיים אחד וחולצת עבודה, בלי חזייה בלי תחתונים. החברים יצאו מן החדרים ונתנו לנו אותם ואנחנו ישנו. לא יודעת כמה זמן ישנו, בכל אופן הלכנו לאכול ארוחת ארבע. באו לקחת אותנו. ואמרו לנו "תכף ומיד אתם חייבים לצאת כי מחפשים אתכם". רשמו אותנו כל אחד לאיזו מפלגה הוא שייך והעבירו אותנו לכפר חסידים, למכורה, איפה שיהודית רייך הייתה. היינו שם איזה שבוע ואח"כ אנחנו ייסדנו קבוצה חדשה, "תחייה". לכפר עציון לא רציתי ללכת כי אם אלך לכפר עציון אצטרך להתחתן עם יצחק ו... נראה. עוד הייתי רק בת 21 וחצי, יש עוד זמן, נחכה קצת, לא בוער. בפרט משום שיצחק נשאר בחוץ לארץ הוא היה בשליחות, אז הלכתי לתחייה, היה מאוד נחמד שם. אמנם לא הייתה לנו עבודה ולא היו בגדים וגרנו באוהלים. לא היה קל, אבל לא היו תלונות. זה היה טוב על הנשמה. חדווה כל הזמן הייתה איתי ואח"כ היא עזבה את הקיבוץ. בינתיים יהודה ניטפל אליה, התחתן איתה והם עזבו. לי וליצחק היה קשר כל הזמן, התכתבנו. הוא היה חבר טוב של דוד ומיד היה קליק בינינו. נשארנו ביחד, והחברה החליטו שזהו זה. אני לא הייתי עדיין שלימה עם זה וגם הוא לא, לא הכרנו מספיק. אבל כשמישהו התחיל איתי שלא רציתי, הייתי שולחת את התמונה של יצחק.

בכפר עציון ביקרתי הרבה, אבל לא הייתי חברה. זה גורליות, אני כבר עמדתי עם התרמיל שמותר היה לי לקחת, בדרך לכפר עציון. זה היה לפני פסח, אחותי התחתנה בשבוע של פסח ביום ראשון, ביום שלישי הייתי צריכה להביא את החפצים לקיבוץ הדתי וביום רביעי אני טסה, כי לא הייתה תחבורה, הייתה מלחמה כבר. בא איזה בחור שהיה בשליחות ואומר לי. "תראי יונה, אני כבר שלוש שנים לא הייתי בבית בפסח, תעשי לי טובה, תני לי את המקום ואת תטוסי באווירון הבא". וכולם התחילו "תתני לו, תתני לו". נתתי לו. ויותר כבר לא היה אווירון נוסף. יצחק לא רצה שאבוא למצור, הוא אמר בשביל מה לך? את בקבוצה, את בשרות העם. תישארי כבר. אבל, כשהייתי צריכה להתגייס לצבא כי לקחו מתחייה מספר אנשים לצבא. כתבתי לו והוא אמר: "אם כבר לצבא אז תבואי לכאן. למה שתלכי מי יודע לאן?" התחלתי להתעניין בכיוון, אבל כבר אי אפשר היה להגיע. אח"כ קרה מה שקרה. זה היה מצב קשה לא ידענו אם יש יצחק אם יש דוד. אפילו שלא הייתי שם, הייתי שם, אנחנו חיינו את זה כל הזמן.

כאן הופסק הריאיון.